

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Дипломатия институты

қолжазба құқығында

Рахымбаев Бексұлтан-Али Ержарықұлы

**РЕСЕЙ МЕН БАТЫС АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС
ДАҒДАРЫСЫ КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ДИПЛОМАТИЯСЫ**

«7М031 Әлеуметтік ғылымдар» дайындық бағыты бойынша
«7М03111 – Халықаралық қатынастар» білім беру бағдарламасы

Халықаралық қатынастар магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: _____ Мажиденова Дарико Магауяновна,
тарих ғылымдарының докторы, профессор

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023 ж.

Институт директоры: _____ Волков Алексей Юрьевич,
Төтенше және Өкілетті Елші,
тарих ғылымдарының кандидаты

Астана, 2023

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	5
1 ТАРАУ. РЕСЕЙ МЕН БАТЫС ЕЛДЕРІ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ДАҒДАРЫСТЫ ЖАҒДАЙЫ	9
1.1. Ресей мен Батыс теке-тіресінің бастау алу және беталысы.....	9
1.2. Ресей-Украина қақтығысының әлемдік дипломатияға әсері.....	15
2 ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ГЕОСАЯСИ ЖАҒДАЙДАҒЫ ДИПЛОМАТИЯСЫ	27
2.1. Дағдарысты Ресей-Батыс қатынастары шеңберіндегі Қазақстандық дипломатия.....	27
2.2. Заманауи қазақ дипломатиясы алдындағы жаңа сын-тегеуріндер.....	38
ҚОРЫТЫНДЫ	47
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ	50

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.
2. «Қазақстан Республикасының дипломатиялық қызметі туралы» 2002 жылғы 7 наурыздағы N 299 Қазақстан Республикасының Заңы
3. «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» 2005 жылғы 30 мамырдағы N 54 Қазақстан Республикасының Заңы
4. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясат тұжырымдамасы туралы» 2020 жылғы 6 наурыздағы № 280 Жарлығы
5. «Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің мәселелері» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 28 қазандағы № 1118 қаулысы
6. «Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы ХХІ ғасырдағы тату көршілік және одақтастық туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ЕҚЫҰ – Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы
НАТО – Солтүстік Атлантикалық Шарт Ұйымы, Солтүстік Атлантикалық Альянс
АСЕАН – Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің қауымдастығы
АӨСШК – Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес
ХВҚ – Халықаралық валюта қоры
СТГ – Түркі мемлекеттерінің одағы
ТШИ – Тікелей шетелдік инвестициялар
ЦРУ – АҚШ Орталық барлау басқармасы
СБҚ – РФ Сыртқы барлау қызметі

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі өсіп келе жатқан геосаяси хаос аясында қазіргі Қазақстанның сыртқы саяси бағытын қалыптастыруға әсер ететін факторларды зерделеу және талдау қажеттілігі туындайтындығына байланысты.

Қазіргі геосаяси жүйе күрделі және көп қырлы. Жергілікті қақтығыстар мен блоктық қақтығыстар халықаралық қатынастардың тұрақты бөлігі болып табылады. Әлем соңғы жарты ғасырдағы ең қиын кезеңдердің бірін бастан өткеруде. Ресей Федерациясы бастаған Украинадағы соғыс немесе арнайы әскери операция, Тайвань дағдарысы, Балқандағы, Приднестровьедегі және Таяу Шығыстағы шиеленіс, Арменияның Әзірбайжанмен қарым – қатынасы сияқты, ЕО, НАТО және Ресей арасындағы шиеленістің сыни деңгейі қазіргі мультиполярлық әлемнің өте өткір бұрыштарының толық тізімі емес.

Әрине, Ресейдің Украинамен қарым-қатынасы қазір бүкіл әлемнің күн тәртібінде болып отыр. Мәдени, этникалық және діни тұрғыдан екі мемлекет бұрын біртұтас болмаса, жоғарыда айтылған факторларға байланысты рухани жақын болған. Алайда, қалыптасқан әлемдік саясаттың контурларындағы түбегейлі өзгерістер, егер біз бұл процестерді Батыс саясаттанушыларының көзқарасынан қарастыратын болсақ, стихиялық емес, тұжырымдамалық сипатта болады.

Қазақстан Республикасының саясаты халықаралық ынтымақтастықты одан әрі дамытуға, елдің әлемдегі ұстанымын нығайту және халықаралық танудың жаңа деңгейіне сапалы шығу мүдделеріне қызмет ететін әлемдік қоғамдастық мемлекеттерімен жан-жақты байланыстарды дамытуға бағытталған. Қазақстан Орталық Азияда ғана емес, одан тыс жерлерде де белсенді рөл атқаруға мүмкіндік беретін жеткілікті экономикалық әлеуетке және халықаралық беделге ие. Қазақстанның сыртқы саясат саласындағы бастамалары бүкіл әлемге белгілі. Қазақстанның ықпалды халықаралық ұйымдардың қатысушысы ретіндегі беделі артып келеді. Республика АӨСШК шақырудың және әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездерін өткізудің бастамашысы, сондай-ақ Шығыс пен Батыс арасындағы диалогты дамытудың белсенді жақтаушысы болды. Тиімді географиялық орналасуы, кең аумағы және бай табиғи ресурстары Қазақстанның табиғи артықшылығы болып табылады.

Қазақстанның геосаяси басымдықтары мемлекеттің ұлттық мүдделерімен айқындалады. Қазақстан дипломатиясын экономикалық, энергетикалық және қаржылық мәселелерге баса назар аудара отырып, көпвекторлы деп анықтауға болады. Қазақстан Республикасы мемлекет ретінде экономикалық серпінді дами отырып, өзін-өзі сәйкестендіруді қалыптастыруды және дамытуды жалғастыруда. Экономикалық өркендеу қоғамның басты міндеті бола алмайды. Әлемдік тәртіп өзгеруде. Бұл трансформацияда Қазақстан өзінің орасан зор табиғи байлығымен және тиімді географиялық орналасуымен әлемде болып жатқан процесстерден тыс қала алмайды.

Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты көпвекторлылық тұжырымдамасына негізделеді. Қазақстанның болашағы – Азияда, Еуропада,

Шығыста, Батыста. Батыс пен Ресей арасындағы қатынастарда қалыптасқан дипломатиялық дағдарыс жағдайында Қазақстанға ұстамды сыртқы саясат жүргізу міндеті тұр.

Қазақстан қолайлы географиялық жағдайға ие бола отырып, Қытайдың, Ресейдің, Еуропа елдерінің, АҚШ-тың және «ислам әлемі» мемлекеттерінің стратегиялық мүдделерінің қақтығыс аймағы болып табылады.

Сонымен қатар, Қазақстан Ресей мен Батыс арасындағы диалогты қайта бастау үшін «мүмкіндіктер терезесі» немесе «ашық есік» бола алады. Көп нәрсе Қазақстан Республикасы дипломатиясының икемділігіне байланысты, бұл оның геосаяси мәртебесіне әсер ететіні сөзсіз.

Магистрлік жобаның мақсаты Ресей мен Батыс арасындағы қарым-қатынас дағдарысы кезіндегі Қазақстанның дипломатиясын зерделеу.

Зерттеу келесідей **міндеттері** анықталды:

- Ресей мен Батыс елдерінің арасындағы қарым-қатынастары өзгеруінің алғышарттарын зерттеу;

- Украинадағы болып жатқан арнайы әскери операцияның әлемдік дипломатияға тигізіп отырған әсері;

- Батыс пен Ресей арасындағы қақтығыстың Қазақстанға тигізетін әсерін зерделеу;

- Орын алып жатқан жаһандық өзгерістер кезіндегі Қазақстан дипломатиясын зерттеу.

Магистрлік жоба аясында зерттеудің **ғылыми жаңалығы:** қақтығыстардың күшейуіне қарай, «саяси бейтараптық» ұстанатын елдер санының азайуына алып келетіндігі және алдағы уақытта Қазақстан алдында да таңдау қоятындығы анық. Осы тұрғыда көпвекторлы сыртқы саясатты ұстанудың өзі Қазақстан дипломатиясы тарапынан айлакерлікті танытуды талап ететіндігі анық.

Тақырыптың зерттелу деңгейі.

Диссертациялық зерттеуде қарастырылған тақырыпты талдау отандық және еуропалық, ресейлік түпнұсқа авторлық жұмыстар мен деректі дереккөздердің едәуір көлемінің негізінде жүргізілді.

Айта кету керек, осы тақырып бойынша бірқатар түрлі жұмыстар жазылған: Ресей мен Батыс қатынастарының тарихи эволюциясы туралы оқулықтар, Украинадағы оқиғаларға байланысты Ресей мен Батыс қатынастарының шиеленісуі туралы мақалалар, сондай-ақ әлемдік дағдарыстың әртүрлі елдерге, соның ішінде Орталық Азия елдеріне әсері жайында мақалалар мен журналистік тергеулер жүргізілген.

Сондай-ақ, жұмыста Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі ұсынған есептер мен талдамалық материалдар пайдаланылды.

Дипломдық жұмыста талқыланатын тақырыпты ашу барысында дереккөздің басым көпшілігі орыс және ағылшын тілдегі еңбектерді аударма жасау арқылы алынды. Тек танымал әдебиттер мен басылымдардан емес, сонымен қатар ірі веб-газет-журналдардан іздестірілді.

Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясатының теориялық және практикалық аспектілері, негізгі бағыттары мен кешенді мәселелері Н.Ә.Назарбаевтың «Тарих толқынында», «Сыни онжылдық», «Қазақстан жолы» және т. б. еңбектерінде сынға алынды.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың, сондай-ақ бір кездері Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрі қызметін атқарған Е.А. Ыдырысовтың Қазақстанның сыртқы саясатының қалыптасуы туралы еңбектері зерттеу үшін өте құнды деректер береді. Бұл жұмыстарда Қазақстанның басқа елдермен ресми қарым-қатынасы, оның ішінде дипломатиялық және экономикалық қатынастар баяндалады.

Отындақ Болат Сұлтанов секілді саясаттанушылардың еңбектері мен сұқбаттары зерттелді.

Магистрлік жобаның тағы бір дереккөзі ретінде орыс тілінде жазылған Н.Я. Данилевскийдің, В. Кашиннің, Р.О. Райнхардттың, Е.М. Астаховтың, А. Хроленконың, В. Панфилованың, А. Котиктің, Т. Сулейменовтың, Е. Постникованың, Г.А. Курганбаеваның зерттеу жұмыстары мен мақалалары болды.

Ағылшын тілінде жарық көрген Brzezinski Z., Ewans M., Ingram E., Wiperman W., Zonova T., Reinhardt R., Gerard Toal, Hanks R.R., Anceschi L., Cohen A., Jo Adetunji, Askar A. еңбектері.

Эмпирикалық база ретінде «Foreign affairs», «The Wall Street Journal» газеттері, «Россия в глобальной политике» журналдарында жарияланған мақалалар алынды.

Гипотеза немесе күтілетін нәтижелер. Геосаяси жағдайдың өзгеруі, сонымен қатар әлем бойынша орын алып жатқан қақтығыстар Қазақстан секілді дамып келе жатқан мемелкеттердің экономикалық дамуын тежеп қана қоймай, елдегі саяси-әлеуметтік жағдайды ушықтырып жіберуі мүмкін. Осы тұрғыда, біркелкі және аңдап басатын сыртқы саясатты ұстану өзектілігі туындап отыр.

Зерттеу нысаны Қазақстанның Ресеймен және Батыс елдерімен дипломатиялық қатынастары болып табылады.

Зерттеу пәні көпполярлы әлемді қалыптастыру процесінің және болып жатқан геосаяси процестердің Қазақстанның сыртқы саясатына әсері болды.

Магистрлік жобаның практикалық маңыздылығы тақырып маңайында жасалған талдау мен зерттеу нәтижелері Қазақстанның сыртқы саясатын зерттейтін мамандардың жұмысында, сонымен қатар дипломатия саласында қызмет атқаратын мамандардың жұмысында пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысының барысында ақпаратты талдау әдістері, құрылымдық-жүйелік әдіс, индукция және дедукция әдісі, деректерді жалпылау және сипаттау, статистикалық талдау қолданылды.

Жұмысты апробациялау. Жобаны зерттеу пәндерінің бірі 2023 жылғы 11 сәуірде С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінде өткен «Білім-ғылым-бизнес интеграциясы: өзекті мәселелері мен болашағы» тақырыбында студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың

IX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясында талқыланды және конференция жинағында мақала жарияланды.

Дипломдық жұмысының құрылымы. Дипломдық жұмыс кіріспе, екі тармақшадан құралған екі тарауды құрайтын негізгі бөлімнен және жалпы қорытынды мен пайдаланған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 ТАРАУ. РЕСЕЙ МЕН БАТЫС ЕЛДЕРІ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ DAҒДАРЫСТЫ ЖАҒДАЙЫ

1.1. Ресей мен Батыс теке-тіресінің бастау алу және беталысы

Халықаралық аренада саясат пен дипломатияның басты міндеті бейбітшілік пен қауіпсіздіктің сенімді кепілдіктеріне қол жеткізу болып табылады. Бұл міндетті іске асыру сындарлы диалогты болжайды, оның сәтті дамуының шарты, біздің ойымызша, тараптардың әрқайсысының өзінің эксклюзивтілігі мен идеологиялық артықшылығына баса назар аударудан бас тартуы болып табылады. Ресей мен Батыс арасындағы даулардың жаңғырығы қазіргі әлемнің нақты сын-қатерлері мен қауіптерін түсінуге кедергі келтіріп отыр.

Ресейде де, Батыста да қырғи қабақ соғыс тарихын егжей-тегжейлі қарастыратын көптеген жұмыстар жазылған. Алайда, қырғи қабақ соғыстың әртүрлі анықтамаларында нақты тұжырымдар жоқ. Қырғи қабақ соғыс деп біз халықаралық қатынастар тарихындағы кезеңді айтамыз, ол өз күшімен басқалардан сапалы түрде асып түскен және антагонистік қоғамдық-саяси жүйелері бар мемлекеттер блоктарының басында тұрған екі держава барлық бағыттар бойынша (идеология, қару-жарақ жарысы, геосаясат, экономика, мәдениет, ғылым, білім және т. б.) бітіспес қақтығыс жағдайында болды. Қарама-қайшылық белгілі бір жазбаша және жазылмаған ережелер бойынша өтті, олардың бастысы екі супер держава арасындағы соғысқа жол бермеу болды.

XIX ғасырда. Еуропада Ресей империясының саясатына сақтықпен қарау басым болды. Ұлыбритания Орталық Азиядағы Ресейдің кеңеюінен және Романовтардың Үндістанды жаулап алуға деген ұмтылысынан қорықты [1].

Франция патша әскерлері поляк көтерілістерін басқаннан кейін патшалықта реакциялық автократия мен гегемонияға қарсы талаптардың қауіпті бірігуін көрді [2].

1871 жылы құрылған Германия империясы Батыс славян жерлеріне отарлау объектісі ретінде қарады [3].

Италияда руссофобияның өсуі байқалды, егер Ресей батысқа қарай Балқанға қараса, ал Ресейдің Орталық Азияға қарай жылжуы оның «өркениеттік миссиясы» ретінде қарастырылды.

Ресейде орыс өркениеті құндылықтарының эксклюзивтілігін атап өтті. Осы бағыттағы ең танымал ойшылдардың бірі Н. Я. Данилевский «славянофилдердің Батыстың ыдырауы туралы айтқан ойы маған өте дұрыс болып көрінетінін» мойындады [4].

Славофилдерге ұлттық идея ұлттық эгоизм мен шовинизмнің уағызына айналмауы керек деген тұжырымға либералдар қарсы болды, өйткені кез-келген ұлт адамзаттың бір бөлігін құрайды және бұл тұрғыда жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдығы айқын. Олар мемлекеттің күші әскерлердің санына емес, елдің даму деңгейіне, оның «тірі қоғамдық энергиясы мен әуесқойлығына, басқарудың орынды жүйесіне» байланысты екенін атап өтті [4].

1917 жылғы «Қазан төңкерісі» Ресейдің Батыспен идеологиялық қарсыласуын бастады. Бірінші дүниежүзілік соғыстан шығу, Мәскеуде үшінші коммунистік Интернационалдың құрылуы және батыста коммунистік қозғалыстың өсуі кейбір Еуропа елдерінің алаңдатушылығын тудырды. Бұл жағдайда батыстағы оңшыл консервативті күштер коммунизмнің таралуын тоқтату мақсатында Италияда фашистер, Германиядағы нацистердің пайда болуына оң көзқараспен қарады.

Гитлерге қарсы коалициядағы бастары біріккен одақтастардың осы соғыстағы жеңісі, соғыстан кейінгі ынтымақтастықтың артуына үлкен үміт туғызды [5].

АҚШ президенті Ф. Рузвельт әлемдік саясаттың тағдыры үшін «төрт полицейдің» (АҚШ, Ұлыбритания, КСРО және Қытай) бірлескен жауапкершілік жобаларын құрды. Алайда, КСРО мен АҚШ-тың қарсылас ядролық державаларға айналуы, әскери-өнеркәсіптік кешеннің ықпалының күшеюі және екі күштің қарама-қарсы әскери блоктарға айналуы (НАТО және Варшава келісімі) өзара сенімсіздіктің артуына ықпал етті. Екі блоктың қарсыласуы «қырғи қабақ соғыс» деп аталды, ол «жібіген» кезеңдерге қарамастан ондаған жылдар бойы жалғасты.

Кеңес Одағының күйреуімен, мұрагерлік қызметі Ресей Федерациясына өтті. Оның басшыларының алдында Ресейдің халықаралық қатынастар жүйесіндегі рөлі мен орны туралы мәселе туындады. Елдің АҚШ-пен салыстырылатын ядролық әлеуетінің болуы, АҚШ-тың алдында Ресей әлемдік үстемдікке қол жеткізуге кедергі етуші күш ретінде таныса, Ресей үшін АҚШ даму процессін тежеп отырған және елді құлдытатуын көздеп отырған сыртқы жау деп танылды.

1992 жылы Ресейдің сыртқы саяси бағдарламасында жарияланған мақсаттар қайта құру бағамынан ерекшеленбеді: қырғи қабақ соғыстың түпкілікті аяқталуы, батыс елдерінде қатысты ашық саясат, НАТО-мен және Еуропалық одақпен қатынастардың дамуы, Халықаралық валюта қоры мен Дүниежүзілік банкке кіру сынды мақсаттар тұрды.

Белгіленген мақсаттарға жету үшін Ресей дипломатиясы өз әрекеттерін Батыстың, ең алдымен АҚШ-тың бағытымен синхрондауға тырысты. 1992 жылдың қаңтарында Ельцин Америка Құрама Штаттары мен басқа Батыс елдерін «серіктес ретінде ғана емес, одақтас ретінде» қарастыратынын мәлімдеді. Ресейдің «жалпы демократиялық құндылықтарға» және Горбачевтің «жаңа мақсатында» қауіпсіздіктің бөлінбейтіндігі туралы ережеге берілгендігі расталды. АҚШ-пен қарым-қатынасты дамытуда ынтымақтастықтың әлеуметтік және экономикалық аспектілерімен айналысатын «Гор-Черномырдин комиссиясы» үлкен рөл атқарды. Бірнеше жылдан кейін Ресей экономикасына американдық инвестициялар – тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағынының шамамен 77% құрады [6].

1994 жылы шілдеде Ресей президенті Неапольдегі жеті топтың кездесуіне бейресми түрде қатысты, бұл көп ұзамай «жетіні» «сегізге» айналдыруға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, Ресейдің басқарушы элитасындағы экономиканы либералдандырудың ауыр зардаптарына наразылықтың өсуі аясында «мемлекетшілер», «орындаушылар» және «либералдар» арасындағы келіспеушіліктер күшейе түсті. 1993 жылғы «Ресей Федерациясының әскери доктринасының негізгі ережелерінде» НАТО-ның кеңею перспективалары Ресей үшін әскери қауіптің көзі ретінде қарастырылды [7].

Альянс жетекшілері 1993 жылы қазан айында 1996 жылғы президенттік сайлау қарсаңында Парламент үйіне шабуылдан кейін Ресейдегі ішкі саяси жағдайдың тұрақсыздығын ескере отырып, Шығыс Еуропа елдеріндегі демократиялық институттарды нығайту үшін бұл қадамның қажеттілігіне әлемдік жұртшылықты сендіруге тырысты. Танымалдылығын жоғалтқан Ельцин шұғыл түрде «батысшыл» Козыревті «мемлекетші» Примаковпен алмастырды, ол өз сөздерінде Ресейдің ұлттық мүдделерін қорғауға баса назар. Сонымен бірге Ресей Батыспен қарым-қатынастың нашарлауына жол бере алмады. 1997 жылы Парижде Ельцин «Ресей – НАТО-ның өзара қарым-қатынас, ынтымақтастық және қауіпсіздік туралы негізгі актісіне» қол қойды.

В. В. Путиннің билікке келуі Ресейдің сыртқы саясатының жаңа тұжырымдамасымен (2000) ерекшеленді, оның авторлары 1993 жылы тұжырымдамалық түрде Батыспен тең, өзара тиімді, серіктестік қатынастары «ақталмады» деп ашық айтты. Алғаш рет «халықаралық қатынастардың көпполярлы жүйесін қалыптастыруға ұмтылу» мақсаты айтылды.

Алайда жаңа президент «прагматикалық және идеологиялық емес» тәсіл негізінде Батыспен қарым-қатынастағы қиындықтарды жеңу бағытынан бас тартқан жоқ. 2001 жылдың қарашасында В. Путин НАТО Бас хатшысы Джордж Робертсонды қабылдады. Бұл «стратегиялық серіктестер» арасындағы байланыстарды толық қалпына келтіру туралы болған болатын. ВВС-ге берген сұхбатында В. Путин Ресейдің Одаққа тең құқылы серіктес ретінде кіруін жоққа шығармады. Ресей мен АҚШ президенттерінің тұрақты саммиттері және НАТО «19+1» форматындағы кездесулері жалғасты.

2001 жылдың қазан айында (*11 қыркүйектегі қайғылы оқиғалардан бір ай өткен соң*) президенттер Путин мен Буш Ресей-Америка ынтымақтастығы терроризмге қарсы күрестің «негізгі элементі» екенін атап өтіп, «бірлескен мәлімдеме» жасады. Ресей терроризмге қарсы «коалицияның» ұшақтарына әуе кеңістігін беруге келісті. РФ Қорғаныс министрлігінде өткен кездесуде Путин Ресей өзінің соңғы әскери базаларын алыс шет елдерде: Камраниде (*Вьетнам*) және Лурдесте (*Куба*) қалдыратынын және Американың әскери базаларын Орталық Азия республикаларында орналастыруға қарсы емес екенін хабарлады. Красноярск пен Скрундтағы (*Латвия*) Ресейлік радиолокациялық станциялар да бөлшектелді. Сол жылдың қараша айында Вашингтондағы кездесуде Президенттер Путин мен Буш «қырғи қабақ соғыс мұрасын еңсеру» деп мәлімдеді, стратегиялық шабуыл қаруын азайту және «біртұтас, еркін және бейбіт еуроатлантикалық қауымдастық» құру бағытына өз міндеттемелерін растады. Бір жылдан кейін екі президент те «ортақ құндылықтар, достық, ынтымақтастық, сенім, ашықтық және болжамдылық» негізінде дамып келе

жатқан «стратегиялық қатынастардың жаңа деңгейі» туралы «Мәскеу декларациясына» қол қойды. Сол 2002 жылы Пратика-Ди-Маредо (Италия) НАТО және Ресей мемлекеттері мен Үкімет басшыларының саммитінде «19+1» формуласы бойынша жұмыс істейтін Кеңес «өзара қызығушылық логикасында» ынтымақтастық кеңесіне ауыстырылды, онда Ресей жиырма мүшенің бірі ретінде тең құқылы болды. Көптеген адамдар Саммитті Ресейдің альянсқа толық мүше ретінде қосылуының прологы ретінде қарастырды. Сол жылы стратегиялық шабуыл әлеуетін қысқарту туралы шартқа қол қойылды.

Ресейлік саясаттанушылардың пайымдауы бойынша, мемлекеттің сол кезегі экономикалық жағдайы элитаға «Ресей тізерлеп отыр» деп айтуға мүмкіндік берді. Орыс қоғамының кең ауқымында орыс ұлтшылдығы ұпай жинады. Осы сезімдерге сүйене отырып, В. Путин ұлтшыл элита мен сайлаушылардың сегменттерін өз жағына тартуға тырысты. 2006 жылы Ресей Федерациясының елшілерімен және тұрақты өкілдерімен кездесуде сөйлеген сөзінде Ресей Федерациясының басшысы алғаш рет Ресейдің жаһандық ойыншы рөлін қайтаруы туралы айта бастады.

АҚШ-тың Иракқа қарсы агрессиясы, НАТО-ның кеңеюі, Грузия мен Украинадағы түрлі-түсті революциялар Ресей басшылығын алаңдатты. 2007 жылдың ақпанында Путиннің «Мюнхендегі сөзі» сол кезде әлем бойынша резонанс тудырды. «Артық саясаттан» бас тартқан Ресей Президенті Америка Құрама Штаттарын басқа мемлекеттерге құқық жүйесін енгізді деп айыптады. Ол сондай-ақ, ЕҚЫҰ-ның «бір елдің немесе бір топтың басқа елдерге қатысты сыртқы саяси мүдделерін қамтамасыз ету құралына», соның ішінде «үкіметтік емес ұйымдар деп аталатындарды мақсатты түрде қаржыландыру, демек, бақылау» саясатымен келіспейтіндігін білдірді. Путин Еуропалық Одақтың саясатын, атап айтқанда, ресейлік бизнес үшін ядролық материалдар нарығын ашудан бас тартқаны үшін сынға алды. Ресей Федерациясы Президентінің 2007 жылғы Федералды жиналысқа жолдауында Чехия мен Польшада ЗҚК элементтерін жоспарлы орналастыру туралы алаңдаушылық туды. Ресей Еуропадағы Қарапайым қарулы күштер туралы шартты жүзеге асыруға мораторий жариялады. Бірқатар шетелдік БАҚ-та және сараптамалық түсініктемелерде «қырғи қабақ соғыс» атмосферасын қайтару туралы алыпсатарлық пайда болды.

Алайда Батыспен қарым-қатынасты одан әрі дамыту екі тараптан жолға қойылғанымен, түсініспешіліктер жыл сайын арта түсті. Сол кезеңде Ресейдің сыртқы саясат басқармасы Ресей Федерациясының сыртқы саясатына алғашқы ресми шолуды жариялады. Қарама-қайшылықтарға қарамастан, АҚШ-пен және Еуропалық одақ елдерімен қарым-қатынасты дамыту ниеті басты назарда болды, Солтүстік атлантикалық альянспен көпжақты екі жақты практикалық ынтымақтастықты құру қажеттілігі айтылды. Аталған шолу өте либералды үзінділермен ерекшеленді. Атап айтқанда, онда сыртқы саяси құралдарды «әртараптандыру» қажеттілігі айтылды, «жұмсақ күш» пен азаматтық қоғам институттарының өсіп келе жатқан рөлі атап өтілді. Үкіметтік емес ұйымдарды сыртқы саяси процеске тарту «уақыт талабы» ретінде қарастырылды.

Перспективада «бір жағынан дипломатиялық қызмет пен екінші жағынан азаматтық қоғамның әртүрлі элементтері арасында Ресей қоғамында бар пікірлер мен мүдделердің барлық спектрін көрсету» үшін «кадрларды толып кетудің» жалпы қабылданған халықаралық тәжірибесіне көшу» мүмкіндігін қарастыру ұсынылды.

2008 жылдың мамырында қаржылық-экономикалық дағдарыстың алғышартты белгілері пайда болды және В. Путин Америка құрама штаттарына демократиялық әлем мен еркін экономиканың көшбасшысы ретінде сенім мәңгілікке бұзылғандығы және «бұрынғы жағдайға оралу мүмкін емес екендігі жайында» мәлімдеді. Ресейде қаржылық дағдарысқа ұшырап, мұнай бағасының төмендеуі және ресейлік компаниялардың айтарлықтай сыртқы қарызының көп болуына байланысты экономикалық жағдай нашарлады [8].

Сонымен бірге батыстық шетелдік инвестициялар мен жоғары технологияларға деген қажеттілік артты.

2008 жылы Путиннің орнына Ресей президенті болған Дмитрий Медведев Батысқа халықаралық құқықта қауіпсіздіктің бөлінбейтіндігі қағидатын бекітетін жаңа келісімге қол қоюды ұсынды, оған сәйкес Еуро-Атлантикадағы бірде-бір мемлекет пен бірде-бір халықаралық ұйым басқа елдер мен ұйымдардың қауіпсіздігі есебінен өз қауіпсіздігін нығайта алмайтындығы мәлімделді.

2008 жылғы Грузиямен қарулы қақтығыс Ресейдің АҚШ-пен қарым-қатынасының нашарлауына алып келді. Сол кездегі Премьер-Министр лауазымындағы В. Путин CNN-ге берген сұхбатында «республикалық партияның кандидаты Джон Маккейнге рейтингті көтеру үшін Ақ үйдегі республикашылар Грузияның Оңтүстік Осетияға шабуылына ықпал етті» деп мәлімдеді. Сол жылдың тамызында Ресей егеменді республикалар: Абхазия мен Оңтүстік Осетияны тану туралы жарлықтарға қол қойылды. Бүкілресейлік қоғамдық пікірді зерттеу орталығының сарапшылары: «Грузиямен соғысты қолдаған Ресей қоғамы қатаң саясаттың бастауы болды» деп атап өтті.

Президент Барак Обаманың Ақ үйге келуі екіжақты қатынастарды «қайта іске қосу» ниетін білдіріп, Ресей басшыларының оң жауабына ие болды. АҚШ Конгресі ондаған жылдар бойы екіжақты байланыстардың дамуына кедергі келтірген Джексон-Ваник түзетуін жойды. Ресей АҚШ-пен Солтүстік Кореяның ядролық қару мәселелері бойынша «алтылық» аясында, Иранның ядролық қаруға жол бермеу туралы келіссөздер жүргізіп жатқан «алтылықта», сондай-ақ Ауғанстанның проблемалары бойынша табысты ынтымақтастықты жалғастырды. Қарым-қатынастың жақсарғанын нақты растау Ресей-Америка екіжақты Президенттік комиссиясының құрылуы болды. 2010 жылы Медведев Лиссабондағы НАТО саммитінің нәтижелеріне сілтеме жасай отырып, «НАТО мен Ресей Федерациясы арасындағы күрделі қатынастар жолағы еңсерілді» деп мәлімдеді.

Ресей және ЕО.

Ресей-Америка қатынастарымен қатар, Еуропалық одақпен қарым-қатынастың дамуы Ресейдің сыртқы саяси басымдықтарының бірі ретінде

қарастырылды. 1989 жылы Кеңес кезеңінде КСРО мен Еуропалық қауымдастықтар арасында сауда, коммерциялық және экономикалық ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды. 1994 жылы маусымда Ельцин мен ЕО мемлекеттері мен үкіметтерінің басшылары Корфуға аралында (Греция) Серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды.

Еуропалық одақпен қарым-қатынастағы кезеңдік оқиға 2005 жылы Санкт-Петербургтегі саммитте Ресей мен ЕО Өзара әрекеттесуінің төрт ортақ кеңістігін қалыптастыру тұжырымдамасын қабылдау болды: экономикалық; бостандық, қауіпсіздік және сот төрелігі; сыртқы қауіпсіздік; және мәдени аспектілерді қоса алғанда, ғылым мен білімнің жалпы кеңістігі. Уақыт өте келе Ресей ЕО-ның сауда серіктесі АҚШ пен Қытайдан кейінгі үшінші орынға айналды. Ресейлік энергия ресурстарының негізгі импорттаушысы Еуропалық Одақтың үлесіне тиесілі болды. Ресейдің сыртқы сауда айналымының жартысынан көбі және Ресей экономикасына жинақталған шетелдік инвестициялардың үштен екісінен астамы ЕО елдеріне тиесілі болды.

2010 жылы, Ресей – ЕО кезекті саммиті барысында реформаларды ілгерілетуге, экономикалық өсуді нығайтуға және Ресей мен Еуроодақ елдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға арналған бәсекелік қабілеттілікті жаңғыртуға бағытталған әріптестікті күшейту шеңберінде іс-қимыл жоспарын іске асыру басталды. Сонымен қатар, визасыз режим мен энергетикалық саясат мәселелері шешімін тапты.

Ресейдің Батыспен қарым-қатынасын жақсарту жолындағы маңызды кедергілердің бірі деп Еуропа елдерінің аталатын мәселеге деген позициясы болды. Ресей империясымен, содан кейін КСРО-мен қарым-қатынас тарихымен байланысты жағымсыз әлеует консервативті күштерге, ең алдымен Польшада, Украина мен Беларуссияның Ресей Федерациясымен байланысын толығымен тоқтатуды талап етуге және олардың НАТО-ға белсенді қатысуына ұмтылуға себеп болды.

2014 жылы Украинадағы режимнің өзгеруіне, Қырымның Ресей Федерациясының құрамына кіруіне, Украинаның оңтүстік-шығысындағы әскери әрекеттерге және Ресейдің бір бөлігі Қырымның әлемдік қауымдастығының көпшілігінің біліміне байланысты оқиғалар халықаралық аренадағы жағдайды тағы бір рет өзгертті.

1.2. Ресей-Украина қақтығысы және әлемдегі геосаяси жағдайдың өзгеруі

Ресей мен Батыс арасындағы бәсекелестіктің шиеленісуі қазіргі уақытта шиеленістің одан әрі өршуі, оның формалары мен салдары туралы өткір сұрақ туғызуда. Мәскеу мен батыс елдерінің саяси қатынастары сыни тұрғыдан өтті. Тараптар бір-бірін тындағысы келмейді және тыңдай алмайды. Ресми позициялар мен сигналдар арандатушылық және троллинг ретінде қабылданады. Прагматикалық дауыстар өсіп келе жатқан популизм ағынына батып жатыр. Жалпы мәселелер бойынша диалог аралдары тез тарылып жатыр немесе мүлдем жоғалуда. Бұқаралық ақпарат құралдары мен желілік кеңістіктегі истерия, риториканың дұшпандығы мен дөрекілігі қырғи қабақ соғыстағы деңгейден әлдеқайда жоғары болып келеді. Әлем қақтығыстың жаңа және әлдеқайда қауіпті кезеңіне аяқ басты.

Тарихи тұрғыдан алғанда, кез-келген қарама-қайшылықтар, санкциялар түбінде екі жақты шаршатып бір үстел үстіне отырып, келіссөздер жүргізуге алып келеді. Қазіргі жағдай Украина дағдарысы басталғанға дейін болған жағдайдан түбегейлі ерекшеленеді. Бұрынғы қарым-қатынас логикасы айқын қарама-қайшылықты болды. Тараптардың негізгі мәселелер бойынша өткір келіспеушіліктері болды. Бірақ олар жалпы ұтымды және салыстырмалы түрде болжамды саяси диалогты жалғастырды. Бір-біріне қарсы кез-келген дұшпандық іс-әрекеттің нақты және азды-көпті тексерілетін предлогы болды. Санкциялармен алмасу түсінікті себептерге негізделген.

Қазіргі геосаяси жүйе күрделі және көп қырлы. Жергілікті қақтығыстар мен блоктық қақтығыстар халықаралық қатынастардың тұрақты бөлігі болып табылады. Әлем соңғы жарты ғасырдағы ең қиын кезеңдердің бірін бастан өткеруде. Ресей Федерациясы бастаған Украинадағы соғыс немесе арнайы әскери операция, Тайвань дағдарысы, Балқандағы, Приднестровьедегі және Таяу Шығыстағы шиеленіс, Арменияның Әзірбайжанмен қарым – қатынасы сияқты, ЕО, НАТО және Ресей арасындағы шиеленістің сыни деңгейі қазіргі мультиполярлық әлемнің өте өткір бұрыштарының толық тізімі емес.

Әрине, Ресейдің Украинамен қарым-қатынасы қазір бүкіл әлемнің күн тәртібінде болып отыр. Мәдени, этникалық және діни тұрғыдан екі мемлекет бұрын біртұтас болмаса, жоғарыда айтылған факторларға байланысты рухани жақын болған. Алайда, қалыптасқан әлемдік саясаттың контурларындағы түбегейлі өзгерістер, егер біз бұл процестерді Батыс саясаттанушыларының көзқарасынан қарастыратын болсақ, стихиялық емес, тұжырымдамалық сипатта болады.

Жалпы, Ресейде қазіргі Украинаны (басқа посткеңестік елдер сияқты) жүйелі, ауқымды ғылыми зерттеудің болмауы украин қоғамы мен мемлекетінің өзгеруін уақтылы бағалай алмауында маңызды рөл атқарды. Бұл посткеңестік дәуірдегі орыс ғылыми саясатының барлық жағынан ең қымбат сәтсіздігі.

Бұрын, КСРО ыдырағанға дейін әлемдік тарих – билеушілер, халықтар мен идеологиялар арасындағы күреспен байланысты болды. Бірақ «қырғи қабақ

соғыс» аяқталғаннан кейін халықаралық қатынастар «батыстық емес өркениеттер» Батыс өркениетінің реципиенттері болуды тоқтатты. Алайда, Батыс өркениетінің тікелей реципиенттері немесе спутниктері болмағандықтан, 1990 жылдан кейін көптеген мемлекеттер, соның ішінде Украина, АҚШ-тың тікелей немесе жанама геосаяси аумағында болды, бұл Батыстың көрнекті саясаттанушыларының жазбаларында ресми және тұжырымдамалық деңгейде белгіленді.

Збигнев Бжезинский 1997 жылы АҚШ-тың геосаяси күші туралы тұжырымдамалық идеяны және оны жүзеге асыруға әкелетін негізгі стратегияларды белгіледі. Автор әлемді геостратегиялық ойыншылар деп санайтын бес елге бөледі, әрине, АҚШ-тан басқа: Ресей, Қытай, Үндістан, Германия және Франция. Бір қызығы, халықаралық аренада айтарлықтай салмақты мемлекеттер болғандықтан, Ұлыбритания, Жапония және Индонезия ірі геостратегиялық ойыншылар ретінде қарастырылмайды. Геостратегиялық орталықтардың тізіміне мыналар кіреді: Әзірбайжан, Оңтүстік Корея, Түркия, Иран және Украина. Саясаттанушы АҚШ-тың Еуразия континентіне қатысты геосаяси стратегиясына басты назар аударады. Бжезинский АҚШ-тың Еуразиядағы гегемониясы іс жүзінде бүкіл әлемдегі гегемонияға апаратын жол екенін атап өтті. АҚШ-тың ең маңызды стратегиялық сыртқы саяси мақсаттары АҚШ-тың Орталық Азия мен посткеңестік кеңістіктегі ықпалын күшейту болып табылады деп көрсетілді [9].

Бжезинский Еуразияның солтүстік-шығыс бөлігіндегі әлемнің өзегі «Хартландты» және батыс пен шығыстан «Хартландты» қоршап тұрған географиялық доғаны «Римландты» бөліп көрсетті. Ол Украинаны АҚШ-тың осы ықпал ету аймақтары арасындағы «көпірге» жатқызды және Украинаны басқаратын адам бүкіл әлемде үстемдік ететінін атап өтті. Автор Украинаны мемлекет ретінде байыпты қарастырған жоқ, бұл аумақ үнемі қолдан-золға ауысып отырады делінді. Бірақ Украинаның Ресеймен барлық байланыстарын түпкілікті үзу үшін «ұлт» құру өте маңызды екенін атап өтті [9].

Бжезинский Украина мен Еуропаның қарым-қатынасын Ресей үшін бетбұрыс ретінде анықтайды. Алайда, бұл «Ресейдің Еуропамен қарым – қатынасының шешуші сәті әлі де болашақтың мәселесі болып табылады (Украинаның Еуропаның пайдасына таңдауы Ресейдің өз тарихының келесі кезеңіне қатысты шешімін бірінші орынға қояды деген мағынада «анықтаушы»: сонымен қатар Еуропаның бір бөлігі немесе Еуразиялық қуғын-сүргінге ұшырау, шынымен де тиесілі емес. Еуропа, Азияға емес, «жақын шет елдермен» қақтығыстар тугызады)» [9] деп атап өтті.

Әлемдік саясаттың болашақ архитектурасы туралы айта отырып, автор Украинаны «Ресей империясының» соңғы бекінісі деп атайды. Оның пікірінше, Украинаның Ресейден барлық жағынан (экономикалық, саяси, мәдени, діни) түпкілікті бөлінуі және Украинада батысшыл саяси элитаның орнауы АҚШ-қа жалғыз «әлемдік» империяның жағдайын сақтауға және нығайтуға мүмкіндік береді». Бжезинскийдің пікірінше, Украина маңызды геосаяси орталық қана

емес, сонымен қатар екі ядролық держава Ресей Федерациясы мен АҚШ арасындағы шиеленістің ықтимал ошағы болып табылады делінген.

Алайда, жанама қақтығыс, сарқылуға арналған жабық гибридті оппозиция -дәл осыларды әлем 2022 жылдан бері көріп отыр.

2022 жылдың ақпан айының соңынан бастап Украинадағы драмалық оқиғалар соңғы жарты ғасырдағы еуропалық және бүкіл жаһандық саясат эволюциясының бетбұрыс кезеңін белгіледі. Халықаралық қатынастардың осы тарихи кезеңінің генезисіне үңілмей, қазір әлем айтарлықтай өзгеретінін, тіпті оқиғалардың дамуының ең нашар сценарийі – украин қақтығысының ядролық соғысқа қарай шиеленісуінен аулақ болса да, атап өйкен жөн.

Егер Украина Үкіметі мен әскери қолбасшылығы соғыстың алғашқы күндерінде тұрақсыздандырылмаса, Ресейдің Украина ауқымындағы әскери державаны тез басып-жаншуға күші жетпеді. Украинадағы соғыс пен 2003 жылы Американың Иракқа басып кіруі, сондай-ақ қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейінгі басқа қақтығыстар арасындағы кез-келген ұқсастық біркелкі емес. Тікелей соқтығысу басталған кезде Украинада С-300 кешендерінің 38 жұмысшы дивизионы, «Бук» зениттік зымыран кешендерінің 15 дивизионы және «Ос», «Стрела-10», «Тор» қысқа қашықтықтағы өздігінен жүретін зениттік зымыран кешендерінің жүздеген зениттік қорлары бар екенін айту жеткілікті [10].

Бейбіт уақыттағы украин әскерлерінің саны соғысқа қатыса алатын ресейлік әскерлердің санынан асып түсті (әскерге шақырылушыларды пайдаланудан бас тарту; келісімшартты бұзу құқығымен бейбіт уақыт ережелері бойынша келісімшарттық қызметті жалғастыру). 2022 жылдың басында Украинаға қол жетімді құрлық әскерлерінің ауыр қаруларының саны (танктер, жеңіл бронды техника, артиллерия) кейбір компоненттер салыстырмалы сапада ресейлік Құрлық әскерлерімен (әскери техниканы сақтау базаларындағы қорларды есепке алмағанда) тепе-тең болды. Шын мәнінде, қарудың жетіспеушілігі ешқашан Украина әскерінің басты мәселесі болған емес.

Негізінен байланыс, барлау, басқару құралдарын шұғыл ауыстыруды қажет етті. Батыстың негізгі көмегі осыған бағытталған болатын. Украина өз күшімен жоғары дәлдіктегі қарулармен жұмыс жасады («Ольга» РСЗО, «Квитник» басқарылатын снаряды) және бронды техника паркін жаңартты, бұл импортсыз ақ, бірнеше есе жауынгерлік техниканың ұлғайтуға мүмкіндік берді. 2022 жылдың сәуір-мамыр айларында-ақ белгілі болған шығындарды өтеу үшін Украинаға батыста жасалған ауыр қаруды ірі жеткізу қажеттілігі АҚШ пен оның одақтастары үшін жағымсыз тосынсый болды. Бұған Елеулі дайындық жүргізілген жоқ және мұндай олқылық Украинаға қымбатқа түсті [10].

Украинаның СНБО хатшысы Алексей Даниловтың айтуынша, Украина 2019 жылдың желтоқсанында Парижде «Норман форматында» кездесу сәтсіз аяқталғаннан кейін сөзсіз толыққанды соғысқа дайындала бастады. Ресей соғыстың бұлтартпастығы туралы кейінірек, мүмкін 2021 жылдың көктемінде (сәуір айында Украина шекарасында ауқымды жаттығулар басталды) қорытындыға келген сияқты, дегенмен үлкен қақтығысқа дайындық бойынша кейбір шаралар бұрын қабылданған [11].

Арнай әскери операцияның алғашқы күндеріндегі сәтсіздігі (мүмкін, Украинаның оңтүстігінен басқа барлық жерде) Украинаның барлау агенттіктерінің соғыс басталғанға дейінгі соңғы айларда және одан кейінгі алғашқы айларда АҚШ-тың ауқымды техникалық көмегі кезінде өткізілген «тылды тазарту» бойынша шұғыл, ауқымды және қатыгез іс-шараларымен байланысты болды .

«Арнайы» құралдардың тұрақсыздығын түсініп, Ресей басшылығы ұзаққа созылған соғысқа дайындалды. 2021 жылы қару-жарақ пен әскери техниканың бірқатар түрлерінің өндірісі айтарлықтай өсті (әуе қорғанысы жүйелеріне арналған қанатты зымырандар), экономиканы жұмылдыруға дайындық жүргізілді. Соғысқа дейінгі айларда жасалған кейбір қадамдар ретроспективті түрде түсінікті болады.

Ресейлік әскери телеграм-арналардың басылымдарында және бұқаралық ақпарат құралдарының көптеген пікірлерінде ұзақ күрес, шығындар, жаңа сәтсіздіктер болуы мүмкін деген ой табандылықпен жүзеге асырылады.

Сонымен бірге, 2022 жылғы наурыздағы ақпараттық апатқа және одан кейінгі қиындықтар мен шығындарға қарамастан, Ресей қоғамында билік пен жеңіске деген сенімнің әрекеттерін қолдаудың жоғары деңгейі сақталғаны айқын. Батыстың Ресейдің тез тұрақсыздығына деген үміті Ресейдің Украинаның тез саяси ұйымдастырылмау мүмкіндігіне деген үміті сияқты күлкілі болып шықты [12].

Ресейдің Украинадағы мүдделері:

Туыстық байланыстар. Ресей мен Украина ғасырлар бойы қалыптасқан берік туыстық байланыстармен байланысты. Украинаның астанасы Киевті кейде Ресей қалаларының анасы деп атайды, мәдени ықпалы бойынша Мәскеу мен Санкт-Петербургпен бірге Киевтің рөлі де жоғары. Сегізінші және тоғызыншы ғасырларда христиан діні Византиядан Киевке, славян әлеміне әкелінді. Дәл осы христиандық қазіргі заманғы орыстар, украиндар мен белорустар өздерінің ата-бабаларын басқаратын ерте славян мемлекеті - Киев Русі болды.

Орыс диаспорасы. 2001 жылғы санаққа сәйкес, Ресейдің басты мәселелерінің бірі - Украинада, негізінен оңтүстік пен шығыста тұратын сегіз миллионға жуық этникалық орыстардың әл-ауқаты. Мәскеу Украинадағы іс-әрекеттері үшін себеп ретінде, осы адамдарды қорғау міндетін келтірді.

Супер державаның бейнесі. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін көптеген ресейлік саясаткерлер Украинамен ара-қатынастың алшақтауын тарихи қателік және Ресейдің ұлы держава ретіндегі жағдайына келетін қауіп ретінде қарастырды. Украинаға әсер етуінің жоғалуын және оның Батыс орбитасына енуін, көптеген адамдар Ресейдің халықаралық беделіне үлкен соққы ретінде түсінді.

Қырым. Кеңес басшысы Никита Хрущев 1954 жылы Қырымды Ресейден Украинаға «украин және орыс халықтары арасындағы бауырластық байланысты» нығайту үшін берді. Алайда, Одақ ыдырағаннан кейін Ресейде де, Қырымда да көптеген орыс ұлтшылдары түбектің оралуын аңсады. Севастополь

каласы - Ресейдің Қара теңіз флотының, аймақтағы «басым теңіз күшінің» орналасқан порты екенін атап өткен жөн.

Сауда. Ресей Украинаның ең ірі сауда серіктесі болып табылады, дегенмен бұл байланыс соңғы жылдары әлсіреді. Қырымға басып кіргенге дейін Ресей Украинаны өзінің бірыңғай нарығына - Армения, Беларусь, Қазақстан және Қырғызстан кіретін Еуразиялық экономикалық одаққа тартуға үміттенді.

Энергия. Ресей Украинаға газдың көп бөлігін Қырымға басып кіргенге дейін жеткізді, содан кейін жеткізілімдер шектеулі болды, содан кейін 2016 жылы мүлдем тоқтады. Алайда, Ресей Орталық және Шығыс Еуропадағы тұтынушыларға газ айдау үшін украиналық құбырларға сүйенеді және транзит үшін Киевке жылына миллиардтаған доллар төлейді. 2020 жылдың басында Ресей Балтық теңізі арқылы өтетін «Солтүстік ағын - 2» газ құбырының құрылысының аяқталуына жақын болды, бұл Украинаны айтарлықтай кірістерден айыруы мүмкін деп болжалды. Алайда әлі күнге дейін Ресейдің Украина арқылы тағы бірнеше жылға газ тасымалдауға келісімшарты бар.

Саяси ықпал. Ресей Украинада және бүкіл посткеңестік кеңістікте өзінің саяси ықпалын сақтауға бел буды, әсіресе оның 2004 жылы Украина президентіне кандидат Виктор Янукович «Апельсин революциясы» халықтық қозғалысы аясында реформатор бәсекелесінен айырылғаннан кейін күшейік түсті. Украинадағы Шок 2003 жылы Грузиядағы сайлауда Кремльдің «қызғылт революция» деп аталатын осындай жеңілісінен кейін болды, содан кейін 2005 жылы Қырғызстанда тағы бір «қызғалдақ революциясы» болды. Кейінірек, 2010 жылы Янукович сайлаушылардың жаңа үкіметке наразылығы аясында Украина президенті болды.

Ресейдің Украинаға қарсы әрекетіне не түрткі болды?!

Батыс ғалымдары Украинадағы орыс агрессиясының себептері туралы біршама келіспейді.

Мүмкін, себептердің бірі НАТО-ның кеңеюі болды, оған Ресей өсіп келе жатқан алаңдаушылықпен қарады. 2004 жылы НАТО жеті мүшемен толықты, бұл бесінші кеңейту болды және бұрынғы кеңестік Балтық республикалары Эстония, Латвия және Литваны қоса алғанда, бүгінгі күнге дейін маңызды оқиға болып табылады. Төрт жылдан кейін, НАТО болашақта Украина мен Грузияны өз қатарына қосу ниетін жариялаған кезде, Ресей қызыл сызықтың өткендігін анық көрсетті.

Басқа сарапшылар Ресейдің НАТО-дан қорқуы оның басты себебі болды деген пікірге қарсы шығып, НАТО-ны кеңейту мәселесі 2008 жылдан кейін батыс үкіметтері қызығушылықты жоғалтып, Ресей Украинаға ықпалын күшейткеннен кейін жоғалып кетті деп қарсылық білдірді.

2011 жылдың аяғында Ресейде үкіметке қарсы наразылықтар басталғаннан кейін, Ресейдің араласуының ең үлкен факторы Путиннің өз үйінде биліктен айырылып қалудан қорқуы деп ескерілді. Путин американдық актерлер бұл тәртіпсіздіктерді көрсетіп жатқанын айтты, содан кейін Америка Құрама Штаттарын өзінің саяси базасын біріктіру үшін қас жау ретінде көрсете бастады.

Украинаның Еуропалық Одақпен байланысы Ресеймен қарым-қатынастың шиеленісуіне әкелді. 2013 жылдың соңында президент Янукович Мәскеудегі жақтастарының қысымымен әрекет етіп, ЕО-мен тығыз экономикалық қатынастарды рәсімдеу жоспарларынан бас тартты. Сонымен бірге Ресей Украинаға әлі құрылмаған Еуразиялық экономикалық одаққа кіру үшін қысым жасады. Көптеген украиндықтар бұл шешімді терең жемқор және қабілетсіз Үкіметтің сатқындығы ретінде қабылдады және бұл бүкіл елде Евромайдан деп аталатын наразылық тудырды.

Батыс авторларының пікірінше, Қырымды қосып, Ресей Қара теңіздегі ең маңызды жағажайды бақылауды нығайтты [13]. Онда «үлкен» және «күрделі» әскери қатысуы бар Ресей өз күшін Жерорта теңізіне, Таяу Шығысқа және Солтүстік Африкаға тереңірек бағыттай алады, онда ол дәстүрлі түрде шектеулі әсер етті. Сонымен қатар, Оңтүстікте Ресей басқа Қара теңіз державасы Түркиямен әскери және энергетикалық байланыстарын нығайтады.

Украинадағы АҚШ пен ЕО саясаты қандай? Америка Құрама Штаттары Украинаның аумақтық тұтастығы мен егемендігін қалпына келтіруге ұмтылуда. Ол Ресейдің Қырымға деген талаптарын мойындамайды және Ресей мен Украинаны Минск келісімдері арқылы Донбасстағы қақтығысты шешуге шақырады. 2014 және 2015 жылдары Франция мен Германияның делдалдығымен қол қойылған бұл келісімдер атысты тоқтатуды, ауыр қару-жарақты алып тастауды, Украинаның Ресей шекарасын бақылауды, сондай-ақ жергілікті сайлауды және аймақтың белгілі бір аудандары үшін ерекше саяси мәртебені қарастырады.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін бірден Вашингтонның басымдығы Украинаны — Беларусь пен Қазақстанмен бірге — бұрынғы одақтың қаруын Ресей ғана сақтап қалуы үшін өзінің ядролық арсеналынан бас тартуға мәжбүр ету болды. Сонымен бірге Америка Құрама Штаттары Ресейдегі тұрақсыз демократияны нығайтуға асықты.

АҚШ-тың Ұлттық қауіпсіздік жөніндегі бұрынғы кеңесшісі Збигнев Бжезинский 1994 жылдың басында сау және тұрақты Украинаны Ресейдің ең маңызды тепе-теңдігі және қырғи қабақ соғыстан кейін АҚШ-тың жаңа үлкен стратегиясы болуы керек деп санайтын негізгі құрал ретінде сипаттады. «Украинасыз Ресей империя болуды тоқтатады, бірақ Украинаға пара беріп, содан кейін бағынышты болған кезде Ресей автоматты түрде империяға айналады», - деп жазды [14].

Соғыс басталғаннан кейін Ресей мен Украинаның экономикалық қатынастары қалай көрінеді.

2022 жылдың ақпанына дейін Ресей мен Украина тығыз экономикалық байланыстарды сақтады. Сонымен, 2021 жылы Украина Ресейдің сыртқы саудасында 15 - ші орынды иеленді - оның үлесі 2% - ға жуық болды, елдер арасындағы сауда айналымы 12 миллиард доллардан асты.

2021 жылы Украина, Росстаттың мәліметі бойынша, Ресейге 4,2 миллиард доллар тауар жеткізді. Ал Ресей Украинаға 7 миллиард долларға тауарлар мен қызметтерді экспорттады.

Украинаның кеден қызметінің мәліметтері бойынша, егер 2022 жылдың ақпанында Ресейден Украинаға импорт 548 миллион долларды, ал экспорт 240 миллион долларды құраса, сол жылдың наурыз айында көрсеткіштер сәйкесінше 43 миллион долларға және 4,2 миллион долларға дейін төмендеді.

Украинадағы қақтығыстың әлемдегі геосаяси жағдайға әсері

Тарих ғылымдарының докторы, саясаттанушы Болат Сұлтановтың пікірінше қазіргі уақытта Украина жері АҚШ пен НАТО бір жағынан, екінші жағынан Ресей және оның одақтастары арасындағы геосаяси ықпал ету алаңына айналды. Біз қазір әлемдік қауымдастықтың емес, АҚШ басқаратын ұжымдық Батыстың экономикалық, сауда, қаржылық соғысын көріп отырмыз. АҚШ әлемдік қоғамдастықтың назарын Ауғанстандағы жеңілістен Ресейге ауыстыру үшін тамаша операция жасады [15].

Саясаттанушының пікірінше Ресейге қарсы соғыс ерте ме, кеш пе болар еді, өйткені АҚШ әлемдегі жалғыз көшбасшы рөлінен бас тартуды қабылдай алмай отыр. 2021 жылы АҚШ Мемлекеттік департаментінде және ұлт алдында алғашқы сөз сөйлеген кезде Джо Байден әлемдегі өзгерістердің нәтижесінде АҚШ Қытай мен Ресеймен жалғыз күресе алмайтындығы және олардың одақтастарына сүйенетіндігі туралы айтты. Сондай-ақ, Америка президенті өзінің басшылығымен оның алдындағы Дональд Трамптың саясатынан айырмашылығы ретінде АҚШ-тың Батыста да, Шығыста да одақтастар іздейтіндігінде болатынын атап өтті.

Қытайға қарсы 2 одақ құрылды. Біріншісі-әйгілі AUKUS. Америкалықтар ядролық қаруды таратпау туралы барлық келісімдерді бұзуға барды – олар Австралияға ядролық суасты қайықтарын салу арқылы ядролық реакторларға қол жеткізуге мүмкіндік беріп отыр. Австралияда салынатын бұл 8 атомдық сүңгуір қайық болашақта АҚШ әскери-теңіз күштерімен бірге Қытайдың Тынық мұхиты жағалауындағы сауда жолдарын жауып тастауға арналған [15].

АҚШ, Жапония, Австралия және Үндістан кіретін төрт жақты қауіпсіздік диалогының екінші Қытайға қарсы блогы 2021 жылы Вашингтонда бірінші саммит өткізді. Саясаттанушының пікірінше Д. Байден ҚХР Ресейдің әскери және саяси күшіне сүйене алатынын жақсы түсінеді.

Сондықтан, егер Трамп тікелей Қытайға қысым жасауды шешсе, онда АҚШ-тың қазіргі Президентінің жоспарында Қытайдың қуатты одақтасы болмауы үшін алдымен Ресейді тұншықтыру, содан кейін оның серіктестерін Қытайға қарсы қою жоспарланған [15].

2022 жылдың 2 наурызында БҰҰ Бас Ассамблеясы Ресейдің агрессиясын айыптайтын қаулы қабылдады. 141 мемлекет «қолдап», 5 — «қарсы» дауыс берді, 35-і, оның ішінде Қазақстан да «қалыс қалды».

Дауыс беруден кейін Пәкістанның ықпалды саясаткерлерінің бірі АҚШ елшілерінің делегациясының оған келіп, елдің БҰҰ Бас Ассамблеясында Ресейдің агрессиясын айыптап сөйлеуін талап еткеніне наразы болды. Бұл жағдай американдық дипломатияның қалай жұмыс істейтінін айқын көрсетеді [15].

Қытай басшылығы қазір өте қиын жағдайда. Бір жағынан, АҚШ пен одақтастар оған Ресейге қарсы санкцияларға қосылуға қысым жасайды, ал екінші жағынан оның батыс әлемімен үлкен айналымы бар.

Кремльде экономикалық белсенділіктің батыстан шығысқа және дамушы мемлекеттердің саяси рөліне ауысу үрдісі байқалып отыр. Назар аудару керек, НАТО-ның мүшесі бола тұра, Түркия санкцияларды қолдамады, сонымен қатар, Үндістан мен Қытайда қарсылық танытты. Кедей Венесуэла шайқалып, тұншығып жатыр, бірақ ол Батыс Мадуро үкіметін заңды деп тапса ғана мұнай болады деп мәлімдеді. Латын Америкасы, Африка, Азия елдері – Ресейге қарсы санкцияларға қосылмаған. Олар күту позициясын ұстанып отырған белгілі.

Қазір ставка долларға түседі. Ресей мен Қытай өзара есеп айырысу кезінде доллардан бас тартты. Қытай юаньның долларға балама болуы туралы бастама көтерді. Қытай Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне Қытай ұлттық валюталарымен бір-бірімен төлем жасауды ұсынып отыр. Бұл АҚШ пен доллар үшін үлкен қауіп.

Ресей 2014 жылдан 2022 жылға дейін Украинадағы АҚШ пен НАТО-мен тікелей қақтығыстардан аулақ болды, өйткені қазір көріп отырған санкциялардың құлдырауға алып келетіндігі туралы түсінік болды. Егер Украина президенті Владимир Зеленский Мюнхен конференциясында Украина 1994 жылғы Будапешт меморандумына сәйкес Украина аумағында Ядролық қаруға тыйым салу туралы келісімнен шығады деп мәлімдемесе, осы санкциялар одан әрі жалғаса берер еді [15].

Ресейді құрту әрекетінің салдары ауыр болу мүмкін, сондықтан Ресей соңына дейін барады. Осындай әрекеттер 1812 және 1941 жылдары болғандығын, ал ел экономикасының құлдырауы және қазіргі режимді құлату арқылы билікті қалпына келтіру әрекеті 1991 жылдағыдай нәтиже бермейтіндігін Батыс түсіну керек [15].

Бүкіл әлем Ресейге үмітпен қарап, осы соққыға төтеп берсін деп дұға етеді. Егер бұл орын алса, бұл әлемдегі геосаяси жағдайдағы түбегейлі өзгерістердің бастамасы болады [12].

2022 жылдың қазан айында, әскери жағдай Киевке мүмкіндігінше қолайлы болып көрінген кезде және Ресейдің украиналық инфрақұрылымды бомбалауы әлі толық күшіне енбеген кезде, 2023 жылға арналған украин бюджеті шетелдік несиелермен және 58 пайыздық гранттармен қамтамасыз етілуі керек еді [16].

2022 жылдың қараша айына дейін АҚШ Украина қақтығысында өзінің стратегиялық мақсаттарына жете алмайтыны белгілі болды. Ресейдің экономикалық құлдырауы мен саяси тұрақсыздығы болған жоқ. 2022 жылдың көп бөлігінде Ресей бейбіт уақыттағы армиямен «экспедициялық соғыс» жүргізді, ішінара жұмылдыру өте шектеулі болды. 2023 жылдың қаңтарында Ресейде тұрғын үйді пайдалануға беру былтырғы көрсеткіштен 19 пайызға асып түсті. Мәскеуде әлемдегі ең ұзын айналма метро желісінің құрылысын аяқтау сияқты ірі инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыру жалғасуда [17].

Ресей бюджет тапшылығын бақылауда ұстауды жалғастыруда және әзірге Орталық банктің мемлекеттік облигацияларды сатып алуы сияқты мемлекеттік

шығындарды қаржыландырудың шұғыл әдістеріне жүгінбей-ақ іс-қимылдарын жүргізе алады.

Си Цзиньпиннің 2023 жылғы наурыздағы Мәскеуге сапары барысында айқын көрінген Қытаймен қарым-қатынастың нығаюы экономикалық перспективаларға белгілі бір оптимизммен қарауға мүмкіндік береді. Санкциялар ресейлік «экономикалық пирогтың» өсуін баяулатқаны және ұзақ мерзімді перспективада баяулататыны сөзсіз. Бірақ олар оның айтарлықтай төмендеуіне әкелмеді [10].

Майдандағы ресейлік сәтсіздіктер (Харьков облысындағы жеңіліс және Херсоннан шегіну) орыс әскерлерінің ірі топтарының қоршауымен және өлімімен қатар жүрмеді. Олар Ресейдің қимылдарын жалғастыру қабілетіне нұқсан келтірген жоқ. Ресейдің тірі күші мен олардың өсу қарқыны ішкі тұрақсыздыққа және соғысқа қарсы көңіл-күйдің күрт өсуіне әкелетіндей болған жоқ [10].

2023 жылдың қаңтарына қарай Украинаға жалпы көмек шамамен 157 миллиард долларды құрады, мүмкін соғыстың екінші жылы Батысқа өзінің украиналық әскери қорларының таусылуына байланысты әлдеқайда қымбатқа түседі. Бірақ әзірге АҚШ пен оның одақтастары осындай құрбандықтарға баруға дайын. Ұзақ мерзімді перспективалар көбінесе Ресейдің әскери өндірісінің өсу қарқынына және батыстағы ұқсас өндіріске байланысты. Әзірге Ресей белгілі бір алдын-ала дайындық пен ресурстармен қамтамасыз етілуіне байланысты қарудың кем дегенде жекелеген санаттарын өндіруді тездетіп жатқан сияқты.

Аз ресурстар бола тұра Ресей олардың барлығын Украинаға шоғырландырады, ал АҚШ-тың алдында Қытай, Иран, КХДР және басқа да көптеген мәселелер тұр. Сонымен бірге, ашық деректер негізінде қақтығысқа қатысушылардың әскери өндіріс динамикасын болжай алмаймыз.

Мүмкін, Мәскеу ұзаққа созылған науқан кезінде жауды таусып, майданда басым артықшылыққа қол жеткізе алады. Мысалы, маңызды учаскелерде украиналық әуе қорғанысын әлсірету және басу, бұл маневрлік соғысқа оралуға және ірі шабуылдар жасауға мүмкіндік береді.

Егер Ресей жақын болашақта Украинаның ірі экономикалық орталықтарын басып алып, оны экономикалық өміршеңдігінен айыра алмаса, Ресейдің «украин мәселесін» шешу әрекеті американдық «Ресей проблемасын» шешу әрекеті сияқты сәтсіз аяқталды деп айтуға болады.

«Анти-Ресей» бұл жағдайда өмір сүруді жалғастырады. Оның ресурстары әлсіреп, экономиканың бұзылуына, аумақтардың жоғалуына және халықтың едәуір бөлігінің эмиграциясына алып келуі мүмкін. Алайда, Пәкістан Үндістан үшін мәңгілік проблемаға айналғандай, Украинада ондаған жылдар бойы Ресейдің сыртқы саясатының басты проблемасына айналуы әбден мүмкін.

Сонымен қатар, бұл пирогтың көп бөлігі қазір армияға, барлау агенттіктеріне және сыртқы саясат аппараттарына жеткізілетіні анық. 2022 жылдың желтоқсанында Ресей армиясының тұрақты санының бір жарым есеге дейін бір жарым миллион адамға дейін өсуі туралы жарияланды. Әскери

өндірістің қарқынды өсуі және қоғам өмірінің әртүрлі жақтарын милитаризациялаудың күшеюі байқалды.

Шын мәнінде, Украинаның сыртқы қаржыландыруға тәуелділігі Ауғанстандағы Ашраф Гидің Президенттік кезіндегідей 80 пайызға жетуі мүмкін.

Осылайша, қақтығыстың барысы мен нәтижесі, ең алдымен, бір жағынан, АҚШ мақсаттары мен мүмкіндіктерімен, екінші жағынан, Ресейдің мақсаттары мен мүмкіндіктерімен анықталады.

АҚШ-тың Украинадағы мақсаттары.

Ресей де, АҚШ та қақтығыс шеңберінде өздерінің стратегиялық мақсаттарын нақты анықтады. Америка Құрама Штаттары үшін бұл Ресейге стратегиялық жеңіліс, яғни Ресейдің саяси, әскери және экономикалық әлсіреуі, оны әлемдік күштер тепе-теңдігінің маңызды компоненттерінен алып тастауды көздеп отыр. Бұл мақсатқа санкциялар, үгіт-насихат және әскери шығындар әсерінен Ресейдің экономикалық және саяси тұрақсыздығын тудыру арқылы қол жеткізуді көздеп отыр.

Қарулы қақтығыс ұзаққа созылған жағдайға арнай жоспары болғаны сөзсіз. 2020-2021 жылдары американдықтар мен олардың одақтастары Шығыс Еуропада кеңестік типтегі қару-жарақ қорларын жинақтау бойынша шаралар қабылдады, Батыс көмегі арқылы Украинада жұмылдырудың тиімді жүйесі құрылды, әскери қорлар таратылды.

Бірақ ұзақ соғысқа дайындық шаралары өте шектеулі болды, бұл американдықтардың Ресей экономикасының тұрақтылық дәрежесі, Ресейдің әскери өндірісінің ауқымы және елдегі ішкі саяси жағдай туралы қате түсініктерін көрсетті.

Ресейдің Украинадағы мақсаттары.

Ресейдің мақсаты – Украинаны өзінің әскери қауіпсіздігі мен ішкі саяси тұрақтылығына қауіп төндіретін қауіп көзі ретінде жою, Ресей басшыларының мәлімдемесінде – «анти-Ресей» коалициясының құрылуына жол бермеу. Осы мақсатқа жетудің оңтайлы жолы ретінде Ресей басшылығы бірнеше апта ішінде Украина мемлекетінің тұрақсыздығы мен жеңілісін арнайы операциялардың, саяси қысымның және әскерлердің тез алға жылжуының үйлесімі арқылы қарастырды. Нәтижесінде Украинаға Ресейге тиімді шарттармен бейбітшілік келісімін енгізу, оның әскери жағынан әлсіз бейтарап мемлекетке айналуы, автономизациясы немесе аумақтың бір бөлігі Ресейге қосылуын көздеп отыр.

Жоғарыда айтылғандардың бәрі осы аталған қақтығыстың әлі бірталай жылдарға созылатындығының кепілі. Екі тарапта өз мүдделерін қорғап қау үшін барлығына баратының көрінісі.

Орын алып жатқан процесстер мультиполярлы әлемнің орнауының бір сатысы. Алайда оған қанша уақытта жететініміз әлі белгісіз. Бірақ соған қарамастан жаңа геосаяси ойыншылардың пайда болатына күмәнсіз. Әрқайсысы болмасын жеке дара, тәуелсіз ойын жүргізуге тырасатын болады. Бұл дегеніміз саяси, экономикалық немесе әскери қақтығыстардың орын алуы мүмкіндігінің болуы және олардың жиелене түсуі.

Қақтығысты шешу перспективалары

Ресей мен АҚШ-тың келіссөздер жүргізу мүмкіндігі туралы қауесеттер мен сигналдардың алғашқы толқыны 2022 жылдың күзінде көтеріле бастады және қараша айында Стамбулда ЦРУ директоры Уильям Бернс пен СБҚ директоры Сергей Нарышкиннің сәтсіз кездесуімен аяқталды. АҚШ-тың Біріккен штаб бастықтарының төрағасы Марк Милли Украина қақтығысының әскери шешімінің жоқтығы туралы бірқатар мәлімдемелер жасады. Сол кезде тараптардың сұраныс позициялары айтарлықтай алшақтайтыны белгілі болды.

Ресей Федерациясының жаңа субъектілерінің аумақтық тұтастығы шешілмейтін қайшылық болып қала береді, өйткені бұл мәселе бойынша Мәскеу амаға келуге дайын емес. АҚШ үшін Украинаның аумақтық тұтастығы Украина мемлекет ретінде экономикалық өміршеңдігін сақтап, оны Ресейге қарсы плацдарм ретінде пайдалануға мүмкіндік бергенге дейін басымдық болып қала береді. Бірақ Ресейдің қарамағына қосылған аумақтар американдық ішкі саясат пен оның халықаралық беделіне нұсқан келтіруі мүмкін. Тараптар сондай-ақ Украинаның болашақ мәртебесі, Украина мен Ресей үшін қауіпсіздіктің ықтимал кепілдіктерінің тетіктері, Украинаның әскери мүмкіндіктері мен атысты тоқтату қолайлы жағдайлар туралы келісімге дайын емес.

2023 жылы Американдық және Ресейлік риториканың сенімді қатаюы байқалады. Мемлекеттік хатшы Энтони Блинкен Украинаның аумақтық тұтастығы толығымен қалпына келтіріліп, Ресей әскерлері шығарылған жағдайда ғана соғысты тоқтатуға жол берілетіндігі туралы айтады.

Ресей Федерациясы Сыртқы істер министрінің орынбасары Михаил Галузин «Біз Ресейге қарсы мемлекеттің өзіміздің шекара маңайында өмір сүруіне жол бермейміз» дейді [18].

АҚШ Украинаның жетістігі келіссөздерге күшті позициялармен жақындауға мүмкіндік береді деп үміттенеді. Жеңіске жеткен жағдайда Ресей Украинаның бұзылуына және айтарлықтай жаңа аумақтарға бақылау орнатуға мүмкіндік алады. Алдағы әскери науқанның шешуші нәтижелерінің болмауы немесе Ресейдің Федерацияның жаңа субъектілерінің шекарасына енуімен белгіленген жетістігі диалогты бастауға, мүмкін ұзақ және түсініксіз перспективаларға әкелуі мүмкін.

Қазіргі уақытта Корея соғысының динамикасының қайталануын жоққа шығаруға болмайды, 1951 жылы шілдеде стратегиялық тығырыққа тірелгенде, тараптар екі жыл бойы жалғасып жатқан соғыс қимылдары аясында келіссөздер жүргізді. Егер Ресей үшін көктем-жаз әскери науқаны сәтсіз болса, ол халық пен экономиканы жұмылдыру үшін қосымша қадамдар жасауы мүмкін. Оның украиналық мәселе бойынша бітімге келу мүмкіндігі АҚШ-қа қарағанда әлдеқайда шектеулі болады.

Қазіргі уақытта Мәскеу де, Вашингтон да ұзақ мерзімді қақтығыстар негізінде әскери өнеркәсіптің қуатын арттырудың ұзақ мерзімді бағдарламаларын жүзеге асыруда. Бұл ретте тараптардың ешқайсысы өзі үшін осы жанжалда толық жеңілу ықтималдығына жол бермейді және мұндай жеңіліс қаупі кезінде тараптардың тікелей соқтығысу қаупі туындайды. Бұл қауіп Ресей

мен Америка Құрама Штаттары үшін мүмкін болатын соғыс немесе қақтығыс шекаралары мен формаларын анықтайтын болады.

2 ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ГЕОСАЯСИ ЖАҒДАЙДАҒЫ ДИПЛОМАТИЯСЫ.

2.1. Дағдарысты Ресей-Батыс қатынастары шеңберіндегі Қазақстандық дипломатия

Орталық Азия елдері отыз жылдан астам уақыт бойы әлемдік саясаттың жаһандық және өңірлік актерлері арасында тепе-теңдікті сақтауға ұмтылуда. Мұндай сыртқы саяси мінез-құлық моделіне сүйену олардың мүмкіндіктерін кеңейтеді және айтарлықтай экономикалық пайда алуға мүмкіндік береді. Алайда, бүкіл халықаралық қатынастар жүйесінің түбегейлі өзгеруі, ұжымдық Батыс елдері мен Ресей арасындағы шиеленіскен геосаяси қақтығыс жағдайында Орталық Азия елдері сыртқы саясаттың көпвекторлы моделіне сүйене ала ма деген сұрақ туындайды. Әзірге аймақ елдерінің билеуші элитасы украин мәселесіне бейтарап ұстанымға сүйеніп, абай болуға тырысады, бұл қолда бар қаржылық-экономикалық мүмкіндіктердің сыртқы арналарын жоғалтпауға және Батыс елдерімен де, Ресеймен де жағымсыз тенденциялардың пайда болуына жол бермеуге деген ұмтылысқа байланысты.

Украинада арнайы әскери операция басталған алғашқы күндерден бастап Орталық Азия елдерінің саяси көшбасшылары Ресейдің іс-әрекеттері туралы түсініктерін көрсетуге тырысты. Бұл күтпеген оқиға аймақ елдері үшін өздерінің ұлттық мүдделерін қорғай отырып, Батыс елдері мен Ресей арасындағы нәзік тепе-теңдікті сақтау қабілеттерін тексерудің бір түрі болды.

2022 жылғы 3 наурызда БҰҰ-да Ресейге Украина аумағынан әскерлерді шығару туралы талап қойылған қарар мәселесі бойынша дауыс беру кезінде Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан қалыс қалуды жөн көрді. Өз кезегінде Өзбекстан мен Түрікменстан дауыс берген жоқ. 2022 жылғы 7 сәуірде Ресейдің БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Кеңесінен шығарылуы туралы дауыс беру кезінде Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан бұл алып тастауға қарсы болды, Түркіменстан дауыс берген жоқ.

Қазақстан Ресейдің арнайы әскери операциясы басталғаннан кейін бірден украин жағдайына қатысты өзінің ресми ұстанымын жариялады. Мәселен, 2022 жылғы 1 наурызда «Аманат» партиясының съезінде Қ. Тоқаев Қазақстанның Ресей мен Украина арасында делдал болуға дайын екенін мәлімдеді [19]. Қазақстан Президенті Украина дағдарысының негізгі себебі Минск келісімдерін орындамау екенін атап өтті [19].

2022 жылғы 1 сәуірде Қазақстан Президенті Әкімшілігі Басшысының бірінші орынбасары Т. Сүлейменовтің мәлімдемесін атап өткен жөн. ЕО елдеріне сапары кезінде Т. Сүлейменов Қазақстан Украинаның аумақтық тұтастығын құрметтейтінін және Қырымның мен Донбасс республикаларының Ресейге қосылуын мойындамайтынын мәлімдеді [20]. Мұндай мәлімдеме Қазақстанның ЕО-мен экономикалық саладағы өзара іс-қимылды сақтап қалуға деген ұмтылысына негізделуі ықтимал. Қазақстан ЕО-мен сауда-экономикалық және

инвестициялық ынтымақтастықты өте жоғары бағалайды және санкциялар тізіміне енгісі келмейді.

Сонымен қатар екі елдің достастығы жөнінде ҚР Сыртқы істер министрінің орынбасары Р. Василенко айтып өткен болатын. Аталған мәлімдемеде, Қазақстан мен Ресей – көршілер екендігіне баса назар аударылды. Екі елді 7 мың 500 шақырымды әлемдегі ең ұзын шекара байланыстырады. Қазақстанда орыс қауымы – 3,5 млн адам, сонымен бірге 1 млн-ға жуық этникалық қазақтар Ресей азаматтары болып саналады. Бұл біздің қарым-қатынасымыздың қосымша факторы. Оған қоса Қазақстан да, Ресей де Еуразиялық экономикалық одақтың мүшелері болып табылады. Ресей-Қазақстанның ірі сауда серіктесі. Сондықтан бұл қарым-қатынас, әрине, жалғасуда және жалғасын табатын болады [21].

Украиналық оқиғалар аясында АҚШ аймақ елдеріндегі геосаяси ықпалын кеңейтуге тырысады. Сонымен, американдық саясаттанушы А. Коэн «АҚШ Ресейдің көршілерін өз жағына тарта алады» атты мақаласында Вашингтонның Ресейдің Орталық Азия елдеріндегі ықпалын әлсіретуге мүмкіндігі бар екенін атап өтті [22].

АҚШ Украина дағдарысы мәселесі бойынша үстем элитаның ұстанымына әсер етуге тырысып, Орталық Азия елдерінде өзінің саяси және дипломатиялық белсенділігін күшейтті.

АҚШ аймақ елдерін американдықты жақтайтын позицияға итермелеуге тырысты. Мәселен, 2023 жылғы 28 Ақпанда АҚШ-тың бастамасымен сыртқы саяси ведомстволар басшыларының С5+1 форматындағы кездесуі өткізілді, оның шеңберінде Украина дағдарысы талқыланды. Кездесуде АҚШ Мемлекеттік хатшысы Э. Блинкен екіжақты қатынастардың құндылығын және республикалардың егемендігін, тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығын қолдайтынын атап өтті [23].

Осы форматтағы шұғыл отырыс аймақтың АҚШ-тың сыртқы саясатындағы маңыздылығын көрсетті және американдық мекеменің аймақ елдерінен украин мәселесі бойынша ынтымақтастыққа, сондай-ақ оның Ресейге қарсы саясатына қолдау көрсетуге деген ұмтылысын көрсетті.

Украинаның айналасындағы оқиғалар мен Ресейдің санкциялық блокадасы Орталық Азия елдері үшін елеулі сыртқы және ішкі саяси сын-қатер болды. Ресей Орталық Азия елдері үшін ерекше тарихи серіктес болып табылады. Ресей мен Орталық Азия елдері саяси және экономикалық қатынастардан бастап білім беру және мәдени-гуманитарлық байланыстарға дейінгі барлық мүмкін салаларда ынтымақтастықты дамытуда. Аймақтың барлық елдерінде Ресей бүкіл еуразиялық кеңістікте тұрақтандырушы фактор ретінде қарастырылады. Ынтымақтастықтың қарқындылығы екіжақты қатынастар деңгейінде де, ынтымақтастықтың көпжақты форматтары (ҰҚШҰ, ЕАЭО) желісі бойынша да байқалады. Бұл ретте өзара тиімділікке негізделген еуразиялық интеграция шеңберіндегі экономикалық кооперация соңғы жылдары ерекше серпінді сипатқа ие болды. Алайда, еуразиялық интеграция бірқатар маңызды ішкі және сыртқы проблемаларға тап болады. Атап айтқанда, Украинадағы әскери

операция және Ресейге қатысты жалпы экономикалық санкциялар Орталық Азия елдерінің экономикалық және әлеуметтік дамуына теріс әсер етеді.

КСРО ыдырағаннан кейінгі отыз жыл ішінде Ресей мен Орталық Азия елдері олардың өзара іс-қимылы негізінде берік нормативтік-құқықтық база қалыптастырды. Қазақстан мен Ресейдің стратегиялық ынтымақтастығы тату көршілік және одақтастық сипатқа ие, 2013 жылы қол қойылған шартқа сәйкес құжатта тараптардың мәңгілік достық пен ынтымақтастық қатынастарының жаңа деңгейіне көшкені атап көрсетілген [24].

Қазақстан Ресеймен тығыз сауда-экономикалық байланыстарға ие, олар біртіндеп кеңейіп келеді. Екі мемлекет отын-энергетика, тау-кен металлургия салаларында, сондай-ақ ауыл шаруашылығы, көлік және т.б. салаларда ынтымақтастықты дамытуда. Ресей республикадағы ахуалды тұрақтандыру үшін ҰҚШҰ бітімгершілік контингентін пайдалана отырып, 2022 жылғы қаңтарда басталған Қазақстандағы қаңтар дағдарысына жедел ден қойды.

Ресейдің Украинадағы әскери операциясының басталуына байланысты ҰҚШҰ-ның арнайы операцияға қатысуы мүмкін деген сұрақ туындады. Алайда, ҰҚШҰ-ға қатысушы елдердің Украинада Ресейге әскери қолдау көрсетуге келісімін беруі өте күмәнді болып көрінеді. Ресми деңгейде Қазақстанда бітімгерлерді Украинаға жіберу туралы мәселені қарастырмайтындығы туралы бірнеше рет айтылды [25].

Батыс елдерінің тарапынан Ресейге қарсы енгізіліп отырған санкциялар Қазақстанның ұлттық дамуына тікелей әсер етіп отыр. Арнайы операция басталғанға дейін 2022 жылғы 22 ақпанда Қазақстан Президенті Қ.Тоқаев Қауіпсіздік кеңесінің жедел отырысын өткізді, онда әскери-саяси және санкциялық қарсыласу нәтижесінде халықаралық жағдайдың нашарлауы жағдайында дағдарысқа қарсы жоспарды шұғыл қабылдау қажеттілігі талқыланды [26].

Тұтастай алғанда, стратегиялық серіктестер мен одақтастар болып табылатын Ресей мен Орталық Азия елдері арасындағы қатынастар өзара байланысты және өзара шартты сипатқа ие.

Батыс пен Ресейдің ара-қатынастарының нашарлауы, біріншісінің екіншісі қатысты енгізіп отырған санкциялары Қазақстанға теріс әсерін тигізіп отыр.

Біріншіден, Украинадағы әскери операцияға байланысты туындаған көші-қон мәселелері. Ескере кету керек, жағдай күн санап өршіп келеді, осылай жалғаса беретін болса, Ресей мемлекеті жалпы әскери мобилизация жариялауы мүмкін. Ол дегеніміз, осы мобилизациядан қашатын адамдардың Орта Азия, соның ішінде Қазақстанға қарай жаппай ұмтылуы.

Екіншіден, экономикаға теріс әсер ететін ұлттық валюталардың тұрақсыз бағамы.

Үшіншіден, экономикалық саладағы күрделі жағдай республикалардағы әлеуметтік наразылықтардың детонаторы бола алады.

Ең үлкен проблема – Қазақстан экономикасын Ресейге қатысты санкциялардың салдарларынан қорғау. Рубль бағамының ауытқуы қазақстандық

теңгеге тікелей әсер етеді. Қазақстан үкіметі ішкі валюта нарығындағы хаосты болдырмау үшін өзінің валюталық резервтерін пайдалануға мәжбүр болады.

Украинадағы әскери операция және одан кейінгі Ресейге қатысты санкциялар нәтижесінде Қазақстан экономикасы зардап шегуде. Қазақстан Ресеймен, оның ішінде ЕАЭО-ға мүшелікпен көптеген экономикалық байланыстарға ие. Қазақстандық валюта, теңге, ресей рублімен бірге төмендеді, ал Қазақстан экономикасы бұрын-соңды болмаған қиындықтарға тап болды [27].

Британ парламентінің мүшесі Маргарет Ходж «Путинді және оның саясатын қолдағаны үшін» Қазақстан мен Әзірбайжанға қатысты Ресейге қарсы санкциялар сияқты шаралар қолданылуы мүмкін бе деп сұрады.

Қазақстан тұтастай алғанда В. Путинмен және оның саясатымен келісе ме, жоқ па, қазіргі уақытта еліміз Ресейді ашық қолдай немесе айыптай алмайды. Ресей, Қытай және Батыс арасында саяси және географиялық тұрғыдан қарағанда жақын орналасқан Қазақстан әрқашан «көпвекторлы» сыртқы саясатты жүргізуге және барлығымен жақсы қарым-қатынаста болуға тырысты [28].

Қытай мен Батыс елге айтарлықтай әсер еткенімен, Қазақстан әрқашан Ресейдің ықпалына ерекше осал болды. Бұған көптеген себептер бар, соның ішінде тарихи, экономикалық және энергетикалық қиындықтар, сондай-ақ Қазақстанның солтүстік шекаралас қалаларындағы этникалық орыстардың едәуір үлесі. Кейде ресейлік шенеуніктер бұл қалалар мен аумақтарды тарихи «орыстардікі» деп атайды және оларды қайтару жөніндегі ойларын ашық түрде айтып жүргендері бар. Осыны ескере отырып, Қазақстан үшін Украина мәселесі Батыспен немесе В. Путинмен бірігу пайдасына таңдау мәселесі емес; бұл елдің аумақтық тұтастығы мен қауіпсіздігі туралы тікелей мәселе. Қазақстан қазір саяси жағынан да, экономикалық жағынан да қиын жағдайда тұр. Халықаралық қоғамдастықтың күткеніне қарамастан, бейтарап ұстаным - Қазақстанның ең жақсы нұсқасы [29].

Қазақстанның Ресеймен, Еуропалық Одақпен және АҚШ-пен өзара сауда-саттық қарым-қатынастары.

ҚР 2022 жылы сыртқы сауда айналымы **\$134,4 млрд.** астам құрады (2021 жылы - \$101,5 млрд) осы соманың экспортқа **\$84,4 млрд** (2021 жылы - \$60,3 млрд.), импортқа – **\$50,1 млрд** (\$41,1 млрд) тура келді.

Ресей. Екіжақты тауар айналымының көлемі бойынша (экспорт және тауарлар импорты) Қазақстанның басты серіктесі дәстүрлі түрде Ресей болып табылады.

Отын-энергетика және тау-кен металлургия кешендерінде, ауыл шаруашылығында, көлік және байланыс салаларында, автомобиль жасау, машина жасау, өңдеу, химия және аэроғарыш өнеркәсібінде өзара іс-қимыл белсенді және ауқымды сипатқа ие.

Қазақстан мен Ресей арасындағы тауар айналымы 2022 жылы рекордтық **\$26,1 млрд.** құрады, Қазақстаннан Ресейге экспорт 2022 жылы 25% - ға өсіп **\$8,8 млрд** құрады. Импорт 1,5% - ға төмендеп, **\$17,3 млрд** құрады.

Ресейден Қазақстанға жинақталған тікелей инвестициялар көлемі соңғы 17 жылда шамамен **\$19 млрд** жетті. Өз кезегінде Ресейге қазақстандық инвестициялар **\$5,7 млрд** құрап отыр.

2022 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша ҚР аумағында Ресейдің қатысуымен тіркелген заңды тұлғалар мен Қазақстан-Ресей бірлескен кәсіпорындарының саны өткен жылғы көрсеткіштен 41,7% асып, **23 179** компанияны құрады [30].

ҚР мен РФ арасындағы негізгі тауар айналымы Орал және Сібір федералды округтерімен жүреді, бұл екі федералды округ елдер арасындағы тауар айналымының 70% құрайды. Сонымен қатар, Ресейдің 12 шекаралас субъектілері елдер арасындағы тауар айналымының 55% құрайды, бұл аймақтарда 26 миллион адам немесе Ресей халқының 18% тұрады. Қазақстанның 7 шекаралас өңірінде 5,6 млн адам немесе Қазақстан халқының 31% - ы тұрады.

Қазақстанда орыс тілін меңгерушілердің, оның ішінде қазақтар мен басқа да орыс емес этникалық топтардың жоғары үлес салмағы билингвизмнің дамуына және басқа мәдениеттерге ашықтыққа ықпал етті.

Орыс тілі елдің саяси және әлеуметтік негізгі ағымында және қалалық әлеуметтік кеңістікте байланыстырушы рөл атқарады. Қазіргі заманғы коммуникациялық ресурстарға (Интернет, спутниктік хабар тарату, теледидар және т.б.) қол жетімділік орыс тілді форматта да бар.

Шетел әдебиетінің алуан түрлілігі орыс аудармалары арқылы қазақстандық аудиторияға қолжетімді болады.

Еуропалық Одақ. Қазақстан Республикасының Еуропалық Одақпен сауда-экономикалық байланыстары жоғары деңгейде сақталуда. ЕО ҚР-ның негізгі сауда және инвестициялық серіктесі болып табылады. Оның үлесіне біздің республикамыздың экономикасында қазақстандық сыртқы сауда айналымы мен тартылған шетелдік капиталдың жартысына жуығы тиесілі.

2022 жылғы тауар айналымы **\$41,8 млрд.** экспорт **\$33,8 млрд.**, импорт - **\$7,9 млрд.** АҚШ долларын құрап отыр [31].

2021 жылы ЕО мен Ұлыбританиядан тікелей шетелдік инвестициялар ағыны **\$11,2 млрд.**

2022 жылдың сәуір айының соңында Қазақстанда ЕО және Ұлыбритания елдерінен **3,2 мың** заңды тұлға жұмыс істеді, бұл ҚР-да жұмыс істейтін барлық шетелдік компаниялардың 12% құрады [32].

ЕО және Ұлыбритания елдерінен жұмыс істейтін компаниялардың көпшілігі — 887 кәсіпорын-сауда және автожөндеу саласында жұмыс істейді. Одан кейін кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет (419 компания), сондай-ақ қаржылық және сақтандыру қызметі (283 кәсіпорын) жүреді.

АҚШ. Қазақстан мен АҚШ арасындағы өзара сауда 2022 жылы **\$3,05 млрд.**, бұл өткен жылмен салыстырғанда 37,2% - ға артық (\$2,2 млрд.). Бұл ретте, ҚР-дан АҚШ-қа экспорт **\$1,15 млрд.** АҚШ-тан ҚР-ға импорт – **\$1,89 млрд** құрады.

Тәуелсіздік жылдары (1993 жылдан бастап) АҚШ-тан ҚР-ға тікелей инвестициялар ағыны **\$62 млрд.** құрады. 2022 жылдың алғашқы үш тоқсанында АҚШ-тан ҚР-ға тікелей инвестициялар ағынының көлемі 58,8% - ға **\$5 млрд.** артты.

АҚШ Қазақстан экономикасындағы екінші ірі инвестор болып қала береді. Инвестициялық ынтымақтастық үшін ең тартымды салалардың қатарына қаржы секторы, энергетика, бөлшек сауда, машина жасау, тау-кен өнеркәсібі, көлік, байланыс, фармацевтика, жылжымайтын мүлік жатады.

ҚР-да американдық капиталдың қатысуымен 600-ден астам кәсіпорын жұмыс істейді. Бұл ретте АҚШ компаниялары қазақстандық нарыққа қызығушылық танытуды жалғастыруда.

Екіжақты экономикалық қатынастардың дамуына АҚШ-тың ірі компанияларының (Шеврон, ЭксонМобил, генерал Электрик, Филипп Моррис, Джи Пи Морган Чейз, Ситибанк, Бейкер МакКензи және т.б.) ҚР Президенті жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесінің жұмысына белсенді қатысуы қосымша серпін береді.

Соңғы онжылдықтар ішінде Америка Құрама Штаттары Қазақстанның энергетика саласының қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосты және осы саладағы басты инвестор болып қала береді. «Теңіз», «Қашаған» және «Қарашығанақ» үш ірі кен орындары бойынша АҚШ инвестициялары **176 млрд.**

Энергетикалық ынтымақтастық саласындағы негізгі тетік стратегиялық энергетикалық диалог (ЭҚЖ) болып табылады. Жұмыс физикалық ядролық қауіпсіздік және атом энергетикасы; көмірсутек ресурстары; жаңартылатын энергия көздері және энергия тиімділігі; электр энергетикасы сияқты бағыттар бойынша жүргізіледі [33].

Жоғарыда аталған барлық фактілер Қазақстанның АҚШ пен Еуропалық Одаққа, сондай-ақ Ресейге экономикалық тәуелділігін көрсетеді.

Кесте. 1. Қазақстанның Ресеймен, ЕО және АҚШ-пен байланысының ықтимал үзілу тәуекелдері

№	Ресей	АҚШ және ЕО
1	<p>1. Экспорттың \$8,8 млрд соммаға төмендеуі және \$17,4 млрд көлемінде импорттық товардың жоғалуы.</p> <p>2. Қытайдан келетін импорттың \$28,3 млрд өсуі (импорттағы үлесі - 57%), тиісінше Қытайға экономикалық тәуелділіктің артуы.</p> <p>3. Қазақстан өз мұнайының 80% - на дейін экспорттайтын Каспий құбыр консорциумының (КҚК) жабылуы. Экспорттың шығыны \$24 млрд.</p>	<p>1. Қазақстанға қатысты санкциялар.</p> <p>2. Ұлттық қордың \$22 млрд сомасында активтерінің тоқтатылуы.</p> <p>3. Еуропалық нарыққа жеткізілетін мұнайдың тоқтатылуы, бұл шамамен \$30 млрд</p> <p>4. Ел экономикасына салынған активтер мен инвестициялардың қайта шығарылуы, бұл - \$73,2 млрд. (ЕО – \$11,2 млрд., АҚШ – \$62 млрд.);</p>

<p>8. Ресейлік активтер мен салынған инвестициялардың шығарылуы, бұл - \$19 млрд.</p> <p>9. 23 179 кәсіпорынның жабылуы. Бұл сәйкесінше жұмыс орындарының жоғалуы және жұмыссыздар санының артуына алып келеді.</p> <p>10. Ресей Федерациясымен өзара іс-қимылдың қысқаруы Қазақстанда 2-3 саланың толық тоқтауына алып келеді. Солардың бірі машина жасау саласы, бұл өндіріс көлемі шамамен \$1,6 млрд құрайды.</p> <p>11. Паспорттық бақылауды күшейту екі ортада бизнес жасап жүрген, сол шекаралас аумақтарда тұратын халықтың өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне әкелуі мүмкін.</p> <p>12. 80 мыңға жуық қазақстандық студент Ресейдің жоғары оқу орындарында оқиды, көбісі Ресей гранттары бойынша шетелдіктер ретінде оқиды. Қарым қатынас үзілген жағдайда жастар осы арна арқылы білім алу мүмкіндігін жоғалтады.</p> <p>12. Этникалық орыстар ел халқының шамамен 20% құрайды, сондай-ақ Қазақстан халқының көпшілігі «ресейлік ақпараттық кеңістікте» тұрады және бұл өз кезегінде олар арасындағы наразылық көңіл-күйдің артуына алып келуі мүмкін.</p> <p>13. Ресеймен қарым-қатынас үзілген кезде оның орнын АҚШ алған жағдайда АҚШ-тың Қазақстандағы үстемдігі Ресеймен және Қытаймен қарым-қатынастардың елеулі шиеленісуіне алып келеді. Орталық Азияда шиеленістің өршуін ескере</p>	<p>5. 3 800 жуық кәсіпорынның жабылуы.</p> <p>6. ЕО және АҚШ университеттерінде оқу мүмкіндігін жоғалту.</p>
---	--

	отырып, Қытай мұны өзіне қарсы плацдарм құру деп санауы мүмкін.	
2	<p>Осылайша, ҚР экономикасына келетін жалпы шығын \$38,8 млрд құрайды.</p> <p>\$50,1 млрд жуық импорт кезінде, шығарылатын экспорт көлемі \$45,6 млрд дейін қысқарады.</p> <p>Бұл тұрғыда бюджет тапшылығы \$4,5 млрд оған \$6,8 млрд (2023 жылы - 3,2 триллион теңге) шоғырландырылған бюджет тапшылығы қосылғанда, жалпы сомасы \$11,3 млрд көлемінде жылдық бюджет тапшылығы пайда болады.</p> <p>Тиісінше бұл бізде:</p> <ul style="list-style-type: none"> - экономиканың маңызды бағыттарын қаржыландырудың қысқаруы; - елдің экономикалық дамуының төмендеуі; - белгілі бір тауарлар мен қызметтердің тапшылығы; - жылдам инфляция және теңге бағамының құнсыздануы. - мемлекеттік бақылаудан және есептен тыс көлеңкелі экономиканың ұлғайуы. 	<p>Осылайша, ҚР экономикасына келетін жалпы шығын \$35,9 млрд құрайды.</p> <p>\$50,1 млрд жуық импорт кезінде, шығарылатын экспорт көлемі \$48,5 млрд дейін қысқарады.</p> <p>Бұл тұрғыда бюджет тапшылығы \$1,6 млрд оған \$6,8 млрд (2023 жылы - 3,2 триллион теңге) шоғырландырылған бюджет тапшылығы қосылғанда, жалпы сомасы \$8,4 млрд көлемінде жылдық бюджет тапшылығы пайда болады.</p> <p>Тиісінше бұл бізде:</p> <ul style="list-style-type: none"> - экономиканың маңызды бағыттарын қаржыландырудың қысқаруы; - елдің экономикалық дамуының төмендеуі; - белгілі бір тауарлар мен қызметтердің тапшылығы; - жылдам инфляция және теңге бағамының құнсыздануы. - мемлекеттік бақылаудан және есептен тыс көлеңкелі экономиканың ұлғайуы.

Қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету, инфляцияны бақылау және төмендету, сыртқы сауда қызметін қолдау және ынталандыру, экономика салалары бойынша қолдау және инвестициялар тарту бағыттары бойынша ашылатын мүмкіндіктерді пайдалану геосаяси жағдайдан шығу жолы болып табылады.

Қазіргі күні, геосаяси өзгерістер жағдайындағы интеграциялық процестер біршама баяулап қалды. Соңғы екі жылда орын алған геосаяси дауылдар бүкіл әлем елдерінің экономикалары үшін сын-қатерге айналып отырғаны мәлім.

Ресейге қарсы енгізілген санкциялар саудамен бірге қаржылық қатынастар, адамдар мен бизнес қозғалысының еркіндігі және одан да басқа маңызды салаларға керіс әсерін тигізіп отыр.

Ресеймен және Украинамен сауда-саттықтағы шектеулер өндірістік және көліктік-логистикалық тізбектердің үзілуі Қазақстандағы қаржы-экономикалық жағдайға теріс әсер етіп отыр.

Нәтижесінде, инфляциялық фонның нашарлауына, отандық өнеркәсіп үшін импорттық шикізат пен аралық тауарлардың қымбаттауына, жүктерді жеткізу мерзімдерінің ұзаруымен және шекара маңы инфрақұрылымына жүктеменің ұлғаюымен жеткізу тізбегінің бұзылуына, өндірісі импорттық жиынтықтауыштарға тәуелді тауарларды Қазақстанға жеткізудің қысқаруына сын-қатерлер туындайды.

Бұдан басқа, ағымдағы жағдайларда Қазақстанның басты тәуекелі ретінде – қайталама санкцияларға түсу тәуекелін бөліп көрсету қажет.

Ресей-Украина қақтығысы басталғалы бері қаржы секторына, жеке және заңды тұлғаларға қатысты, жоғары технологиялық тауарларды, әскери мақсаттағы тауарларды және мұнай-газ жабдықтарын жеткізуге тыйым салу, әуе көлігіне қызмет көрсету, көлік және визалық бағыттарға қатысты санкциялардың 10 пакеті енгізілді.

Жоғарыда атап көрсетілгендей Ресеймен біздің мемлекетіміз бар салада өте тығыз қарым-қатынас орнатқаны белгілі және осы санкциялардың бізге алып келер әсері өте көп.

Сонымен қатар, Қазақстан көпвекторлы саясаттың жақтаушысы бола отырып, Ресеймен ең ұзын шекарасы, ортақ тарихы мен көпжылдық достығы бар және осы саяси жағдайда жай ғана сырттан бақылап отыра алмайтынын атап кету керек.

Сонымен қатар, ел Президенті Ресей мен Қазақстанның сауда-экономикалық қатынастармен байланысты екенін, елде Ресейдің қатысуымен 23 мыңнан астам компания мен Қазақстан-Ресей бірлескен кәсіпорындары жұмыс істейтінін бірнеше рет атап өтті.

Орталық Азия елдері мен Ресей арасындағы тауар айналымының сандық көрсеткіштері мәселесі халықаралық қауымдастықпен бақыланады, санкцияны айналып өтуге жол бермеу бойынша бақылау мен мониторингтің белсенді қатысушыларының бірі АҚШ-тың Қаржы министрлігі болып табылады.

Қазақстанды санкцияны айналып өту алаңы ретінде пайдалануға жол бермеу Қазақстан үшін іргелі мәселе болып табылады, өйткені ол Қазақстанға қатысты қайталама санкциялар енгізу түріндегі салдарға әкеп соғады.

2022 жылдың басынан 2023 жылдың мамырына дейін Қазақстанға Еуропалық Одақ пен АҚШ өкілдері ресми сапармен – Чарльз Мишель мен Энтони Блинкен, сондай-ақ АҚШ қаржы, сауда министрлігінің өкілдері, Ұлыбританияның Санкциялар жөніндегі басқармасының директоры – Элизабет Розенберг, Мэттью Акселрод және Дэвид Рид келді.

Маңызды кездесулердің бірі – Еуропалық Кеңестің басшысы Чарльз Мишельмен кездесу болып табылады, онда Қазақстанда «Әділ Қазақстан» құру бойынша жүргізіліп жатқан саяси реформалардың, адам құқықтарын сақтау мәселелері талқыланды және кездесудің басты күн тәртібі халықаралық санкциялардан жалтаруға жол бермеудің маңыздылығы болып табылады. Бұл

ретте Еуропалық Одақ кеңесі санкцияны айналып өтуге көмекті қылмысқа теңестіру туралы шешім қабылдағанын атап өткен жөн.

Биылғы жылы ел Президентінің АҚШ Мемлекеттік хатшысы Энтони Блинкенмен кездесуі маңызды әрі маңызды болып табылады. Бұл ретте кездесуге АҚШ пен Орталық Азия елдері арасындағы ынтымақтастық пен өзара сенімді нығайту мәселесін талқылау үшін Орталық Азия елдерінің өкілдері қатысты. Кездесу форматы «5+1» «Орталық Азия және АҚШ» (министрлік басшылары деңгейінде).

Айта кету керек, Блинкен санкцияларға тап болған ресейлік компаниялармен тығыз байланыста жұмыс жасайтын компанияларға басқа бизнес серіктестерді іздеу мәселесін шешу үшін уақыт берді. АҚШ Мемлекеттік хатшысы Э. Блинкеннің сапарының негізгі мақсаты — аймақты нығайту үшін АҚШ-ты Орталық Азиямен жақындастыру, сондай-ақ Америка әкімшілігі 2022 жылдың қыркүйегінде іске қосқан Орталық Азиядағы экономикалық тұрақтылық бастамасы (Economic Resilience Initiative in Central Asia-ERICEN) болды.

Осылайша, әлемдік қоғамдастық геосаяси жағдайдың күрделілігін және ондағы Қазақстанның жағдайын түсініп, алаңдаушылық пен зор қызығушылық танытып отырғанын осыдан көруге болады.

Мемлекет Басшысы Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің 2022 жылғы 9 желтоқсандағы кезекті отырысында мойындағандай, санкциялық шектеулер Орта Азия мемлекеттерінің экономикаларына қысым жасам отырғанын мәлімдеді. Сондықтан комиссиялар мен үкіметтер бұл мәселеге ерекше назар аударып, осы санкциялық шектеулердің әсерін жеңілдету жолдарын ұсынуы керек деп атап өткен болатын.

Сонымен қатар, Мемлекет басшысы ағымдағы геосаяси жағдай Орта Азия мемлекеттерінің даму векторын өзгертіп жатқанын, жалпы турбуленттілік Қазақстан жолына әсер етуді жалғастырып жатқанын айтты. Қазақстан Ресей Үкіметімен «жылдам ритімде» өзара іс-қимыл жасайды және санкциялық режимді бұзуды көздемейтін өзара іс-қимыл форматын құруға тырысады деп атап өтілген болатын.

Қазақстан Үкіметі тап болған басты проблемалардың бірі –тауарлардың экспортын қадағалау, өйткені Еуразиялық одақ шеңберінде тауарлар мен қызметтердің ортақ нарығы көзделген, осыған байланысты аталған одақ шеңберінде тауарларды қайта сату фактілерін қадағалау қиын.

Осыған байланысты, Мемлекет басшысы санкцияны айналып өту үшін Қазақстанды пайдалануға жол бермеу мәселелері бойынша бірнеше рет кеңестер өткізді, бұл ретте Еуразиялық одақ шеңберінде тауарлар мен қызметтердің жүріп-тұру бостандықтары туралы ұмытпау қажет.

Қазақстан үкіметі Ресейге қарсы санкциялардың ел экономикасына теріс әсерін болдырмау, оның ішінде қайталама санкцияларға жол бермеу бойынша жұмыс жүргізуде. Үкіметтік деңгейде Қазақстанды санкцияны айналып өту алаңы ретінде пайдалануға жол бермеуді бақылауды жүзеге асыратын топ

кұрылды, сондай-ақ тұрақты негізде Еуропалық комиссиямен және АҚШ әкімшілігімен тұрақты консультациялар жүргізілуде.

Мемлекет Басшысы қойған міндетті орындау үшін үкімет 1 сәуірден бастап Ресейге қайта экспорттау үшін ел арқылы өтетін тауарларды қадағалау тетігін іске қосты.

Аталған шаралар геосаяси жағдайда байланысты ел экономикасына теріс ықпалын тигізіп отырған етіп отырған шараларға қатысты Қазақстан тарапынан жасалып жатырған іс-шаралар. Осы жұмыстың бірінші тарауында жасалған талдаулар қақтығыстың ұзаққа жалғасатынын көрсетті, осы тұрғыда әлем елдері тарапынан Қазақстанға нұсқан алып келуі мүмкін кез-келген экономикалық және саяси шешімдердің теріс әсерін жеңілдету бойынша жылдам әрі тиімді шешімдер жасауға дайын болуын қамтамасыз ету қажет деп санаймын. Өзгермелі әлемде бір нәрсені болжау өте қиын, мүмкін мүлдем болмас дүние. Себебі кез келген басшының немесе мемлекеттің бір шешімі жағдайды толыққанды өзгертіп жіберуі мүмкін. Қайсыбіріне дайындала бересің. Сол себепті алғашымен еліміздің эконмикасын аяққа тұрғызып, сыртқы факторлерге тәйһуелділігін азайту керек. Сол кезде қайсібірінің ауызына қарап отырмаймыз. Не болса да елдің геосаси ауқаттылығының ең басты күші ол – ел экономикасы. Сол себепті басты бағдар – экономика болып қала беру керек.

2.2. Заманауи қазақ дипломатиясы алдындағы жаңа сын-тегеуріндер

Қазақстан Республикасы өзінің ұлттық-мемлекеттік мүдделерін қорғау саясатын үнемі жүргізіп отырады. Бұл ең алдымен аумақтық тұтастық пен егемендікті, азаматтардың әл-ауқатын және олардың конституциялық құқықтарын қорғауды білдіреді. Президент Қ.К. Тоқаев Қазақстанда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді ескере отырып, Қазақстанның сыртқы саясатының ұзақ мерзімді мақсаты ретінде ел ішінде табысты реформалар жүргізудің, Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының қолайлы сыртқы жағдайларын қалыптастыру және қолдау болып айқындады [34].

Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен бастап өзінің ұлттық болмысына сәйкес өзінің даму жолын табысты ұстанады. Экономикалық құрылыста және әлеуметтік дамуда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Қазақстан әлемнің барлық елдерімен достық қарым-қатынастарды терең дамытып, жаһандық басқаруға белсенді қатысады және елдің даму мүдделері мен қауіпсіздігін қорғай отырып, өзекті мәселелерді шешуді ілгерілетуді жалғастыруда.

Бүгінгі таңда Қазақстан әлемнің 186 мемлекетімен дипломатиялық байланыс орнатты және 70 мемлекетте 104 шетелдік мекемелер ашылды.

2020 жылғы наурызда «2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясаттың жаңа тұжырымдамасы» қабылданды, ол қазақстандық дипломатияны одан әрі жетілдіру үшін негіз болып отыр. Бұл құжат халықаралық аренада ұлттық мүдделерді ілгерілетудің стратегиялық басымдықтары мен тетіктерін айқындайтын базалық қағидаттарды қалыптастырады. Тұжырымдама сыртқы саяси бағыт негіздерінің сабақтастығын – көпвекторлықты, тепе-теңдікті, прагматизмді және ұлттық мүдделерді қорғауды сақтайды [35].

Қазақстан посткеңестік кеңістікте алғашқылардың бірі болып мемлекеттік шекараны оның бүкіл бойында ресімдеді және бүгінде іргелес елдердің ешқайсысымен аумақтық даулары жоқ.

Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) бүкіл адамзаттың мүдделері мен қажеттіліктеріне қызмет ететін таптырмас әмбебап құрал болып қала береді.

Қазіргі уақытта Қазақстан БҰҰ-ның 27 бағдарламасы мен агенттігін қабылдайды, оның 18-і көп елдік, субөңірлік мәртебеге ие және Алматыдағы «БҰҰ үйі» деп аталатын жерде орналасқан [36].

Қазақстанның 2017-2018 жылдары БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі болып сайлануы тарихи оқиға болды. Осы ұйымға мүшелік ету Орталық Азияның өзекті мәселелерін жоғары деңгейде таныстыру үшін тамаша мүмкіндік болды.

Халықаралық аренадағы бейбітшілікті сүйетін саясатының арқасында Қазақстан посткеңестік кеңістікте бірінші болып 2010 жылы Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымын (ЕҚЫҰ) басқару құрметіне ие болды.

Қазақстандық төрағалықтың қорытындысы елордада ЕҚЫҰ Саммитін өткізу және «Қауіпсіздік қоғамдастығына қарай» атты тарихи Астана декларациясын қабылдау болды. Еуропалық қауіпсіздіктің ағымдағы дағдарысы

аясында Астана Саммитінің мұрасы континенттік қауіпсіздік платформасын қалыптастыру ісінде өзектілігін сақтап отыр. Астана декларациясы қазіргі уақытта ЕҚЫҰ мемлекеттер мен үкіметтер басшылары деңгейінде келіскен жалғыз саяси құжат болып табылатынын атап өту қажет [36].

Ядролық қарудан азат әлем идеясы қазіргі қиын геосаяси жағдайларда оны іске асырудың күрделілігіне қарамастан, қазақстандық сыртқы саясаттың маңызды элементі болып қала береді. Стокгольм бейбітшілік мәселелерін зерттеу институтының есебіне сәйкес, қырғи қабақ соғыстан бері әлемде ядролық қаруды қолдану қаупінің ең жоғары деңгейіне қол жеткізу жағдайында Қазақстанның 2045 жылға қарай осы қаруды толығымен жою жоспарын әзірлеуге шақыруы ерекше маңызды болып көрінеді [37].

Сонымен қатар, әлемдік өркениет тағы бір «жаһандық катаклизмнің елесімен» - аймақтық соғыстармен бетпе-бет келді.

Өз кезегінде, қазіргі уақытта Қазақстан көптеген алаңдарда халықаралық қақтығыстарды реттеу бойынша медиатор қызметін атқарады. Мұның жарқын мысалы Сирияны реттеу жөніндегі Астана процесі. 2022 жылғы 15-16 маусымда Астанада өткен Сирия бойынша 18-ші халықаралық кездесу Женева келіссөздерінің тоқтатылуы жағдайында Сирияны реттеудегі «Астана форматының» рөлі тек артып келе жатқанын көрсетті.

Нақты сыртқы саяси басымдықтарға келетін болсақ, Қазақстан үшін маңызды мақсаттардың бірі посткеңестік кеңістікті интеграциялау болып табылады. Бұл процесс ТМД, ЕААС және АӨСШК шеңберінде де, екіжақты байланыстарды құру және нығайту жолымен де өтеді.

ТМД-ның 30 жылдық өмір сүру кезеңінде эволюцияның айтарлықтай маңызды жолы өтті. Негіздемелік бірлестіктен бастап, кем дегенде бірнеше онжылдыққа дейін бұрынғы КСРО республикаларын біртұтас өнеркәсіптік және әлеуметтік организм ретінде байланыстырған өміршең басқару форматтары мен жеткізу тізбектерінің сабақтастығын сақтайтын ұйымға айналды.

Бүгінгі таңда ТМД өзінің тарихи миссиясын жүзеге асырды және салалық ынтымақтастық тұрғысынан ең дамыған (ТМД салалық ынтымақтастығының 66 органы жұмыс істейді) басқару жүйелерін үйлестіру және синхрондау механизмі болып қала алды [38].

ЕАЭО құрылуының нәтижесі ретінде «төрт бостандық»: мүше елдер арасындағы тауарлардың, қызметтердің, капиталдың және жұмыс күшінің қозғалыс еркіндігі деп аталатындар болды. ЕАЭО – бұл саяси бірлестік емес, тек экономикалық мақсаттарды көздейтін халықаралық ұйым [39].

Санкциялық текетірес бірлестік экономикаларының өсуі үшін өмірлік маңызды шарт болып табылатын шынымен еркін нарықты құру мақсатында ЕАЭО қызметін трансформациялау қажеттілігін талап етеді

Жаңа геосаяси және геэкономикалық жағдайлар ЕАЭО-ны қытайдың құшағына белсенді түрде лақтырып, екіжақты өзара іс-қимылдың жаңа форматтары туралы ойлауға мәжбүр етеді. Осындай форматтардың бірі ҚХР-мен еркін сауда аймағын құруға әкелетін уақытша келісімге қол қою немесе кем дегенде талқылау болуы мүмкін. Келісімнің мұндай форматы тауарлардың

шектеулі спектрі бойынша сауданы ынталандыруды көздейді, бұл ЕАЭО – ға мүше елдердің нарықтары үшін тәуекелділігі төмен мәміленің тиімділігі мен салдарын бағалауға мүмкіндік береді.

Интеграциялық күштер қорғаныс сияқты нәзік саланы да қамтиды. ТМД елдерінің әскери ынтымақтастығы, егер посткеңестік мемлекеттердің әскерлері ұқсас материалдық-техникалық базаға және бірдей қару-жараққа ие деп есептесек, табиғи процесс деп болжауға болады.

Қазақстанның ҰҚШҰ-ға қатысуы ұйымның басты міндеттері бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайту, мүше мемлекеттердің аумақтық тұтастығы мен егемендігін қорғау болып табылатындығын ескере отырып, ұлттық және өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрғысынан аса маңызды бағыт болып табылады.

ҰҚШҰ өзінің тиімділігін 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар барысында Қазақстанда билікті құлатуға экстремистік әрекеттер жасалған кезде дәлелдеді. ҰҚШҰ-ға қатысушы елдердің бітімгерлерінің бірлескен күш-жігерімен елімізге көмек уақтылы, қысқа мерзімде көрсетілді. Қазақстанға Ресей, Беларусь, Армения, Қырғызстан және Тәжікстаннан екі мыңнан астам сарбаз және 200-ге жуық жауынгерлік техника келді.

Қазақстанның негізгі стратегиялық серіктесі – Ресей Федерациясымен сындарлы өзара іс-қимыл қарқынды дамып келеді. Біз Ресейдің экономикалық және саяси дамуына мүдделіміз. Бұл фактор Қазақстанның тұрақты және қауіпсіз дамуының қажетті шарты болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстан мен Ресей арасында 400-ге жуық түрлі шарттар қолданыста. Қазақстан мен Ресейдің өзара тиімді қарым-қатынасы энергетикалық әріптестікке, ғарыш саласындағы ынтымақтастыққа, өнеркәсіптік кооперацияға негізделген [40].

Азияда біздің басты серіктесіміз Қытай болып қала береді. Қазақстан сауда ынтымақтастығының орасан зор әлеуетін көріп, қазақстандық өнім экспортын ұлғайтуға мүдделі. Еуразиялық интеграция мен «Белдеу және жол» бастамасын ұштастыру инфрақұрылымдық өзара байланысты нығайтуға және орнықты өсуді қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Біздің сыртқы саясатымыздың маңызды басымдығы – Орталық Азиядағы өңірлік кооперацияны тереңдету. 2022 жылғы 21 шілдеде Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан мемлекеттерінің басшылары өзара іс-қимылдың негізгі бағыттарын қамтитын ХХІ ғасырда Орталық Азияны дамыту мақсатында достық, тату көршілік және ынтымақтастық туралы шартқа қол қойды.

Соңғы жылдары түркі елдерінің кооперация процесі айтарлықтай дамыды. Түркі кеңесі түркі мемлекеттерінің толыққанды ұйымына айналды және «Түркі көрінісі – 2040» бағдарламасы қабылданды. Түркістанды 2021 жылы түркі әлемінің рухани астанасы деп жариялауды Қазақстанның түркі әлеміндегі рөлін мойындау деп санауға болады.

Қазақстандық дипломатияның Ресей, Қытай және Орталық Азия бағыттарындағы күш-жігерінің түпкі мақсаты Қазақстан шекарасының бүкіл периметрі бойынша қауіпсіздік белдеуін қамтамасыз ету, елдің егемендігін

нығайту және экономикалық өзгерістер жүргізу үшін қажетті сыртқы жағдайлар жасау болып табылады [41].

Бүгінде Қазақстан Америка Құрама Штаттарымен (АҚШ) қарым-қатынастың жаңа кезеңін құруда. Қазіргі уақытта С5+1 бағдарламасы аясында Орталық Азия елдері, соның ішінде Қазақстан, АҚШ-пен бірге Климаттық күн тәртібі және инвестицияларды дамыту бойынша Орталық Азиядағы ынтымақтастық және кооперация бойынша түрлі жобаларды талқылауда.

Еуропалық бағытта Қазақстан мен ЕО өзара іс-қимылы кеңейтілген әріптестік пен ынтымақтастық туралы қолданыстағы Келісімде құрылатын артықшылықтарды барынша пайдалануға, сауда және инвестициялық ынтымақтастықты нығайтуға негізделеді.

Еуропалық Қайта құру және даму банкі 2022 жылдың қазан айының соңында Ресей, Кавказ маңы, Орталық Азияны Иранмен және Таяу Шығыс елдерімен байланыстыратын және Үндістанда аяқталатын «Солтүстік – Оңтүстік» халықаралық көлік дәлізінің дамуы туралы баяндама жариялады.

Сонымен қатар, дәліз Таяу Шығыс елдерімен және Үндістанмен сауданы қолдауға ғана емес, сонымен қатар Әзірбайжан мен Түркия арқылы Еуропамен байланысты қамтамасыз етуге көмектеседі [42].

XXI ғасырдың екінші онжылдығындағы Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты посткеңестік кеңістіктің басқа елдерінің аясында ерекшеленді. 1991-2022 жылдары еліміздің Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың тұсында Қазақстан еуразиялық интеграцияға белсенді қатысуға және қазіргі әлемнің барлық ірі халықаралық актірлері – Ресей, Қытай, АҚШ, Еуропалық Одақ (ЕО) және Түркиямен өзара тиімді ынтымақтастыққа ұмтылысты ұштастырды. Елдің Ресей негізгі рөл атқаратын Еуразиялық экономикалық ынтымақтастық ұйымына (ЕЭЫҰ) және Түркия қамқорлығындағы Түркі одағына бір мезгілде қатысуы, сондай-ақ АҚШ пен ЕО-мен белсенді ынтымақтастығы Қазақстанның соңғы жылдардағы сыртқы саясатының сипаты туралы үлкен сұрақтар туғызады.

Украина дағдарысының жаңа кезеңін және Ресей мен батыс әлемінің елдері арасындағы қатынастардың күрт нашарлауын ескере отырып, зерттеушілер көпжақты немесе көп векторлы деп атайтын мұндай сыртқы саясат үлкен сынақ болып табылады.

Қазақстанның сыртқы саясатындағы көпжақты құбылыс ресейлік және шетелдік зерттеушілер тарапынан үлкен қызығушылық тудырады. Украинадағы 2013-2014 жылдардағы саяси дағдарыс кезіндегі Қазақстанның бейтарап ұстанымы және елдің саяси элиталарының ЕАЭО-дағы саяси интеграция процестерін қарқындатқысы келмеуі Қазақстанның посткеңестік кеңістіктегі ерекше ұстанымы туралы айтуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты Қазақстанның сыртқы саяси қызметіне көпжақтылықтың әсерін талдау ғылыми-теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да маңызды болып табылады.

«Көпжақтылық» (көпвекторлық) термині көбінесе мемлекеттердің, әсіресе посткеңестік кеңістік елдерінің сыртқы саяси әрекеттерін сипаттау үшін қолданылады. ҚР саяси басшылығы «Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясат тұжырымдамасында» көпвекторлықты

тікелей айқындамайды, алайда үшінші тарауда («сыртқы саясаттың негізгі қағидаттары») бұл термин елдің сыртқы саясатының алты негізгі қағидаттарының бірі ретінде атап өтіледі: «көпвекторлылық, прагматизм және проактивтілік, достық, тең құқылы және өзара тиімді қарым-қатынастарды дамытуды білдіреді. Қазақстан үшін практикалық қызығушылық тудыратын барлық мемлекеттер, мемлекетаралық бірлестіктер және халықаралық ұйымдар».

Америкалық зерттеуші Р. Хэнкс 2009 жылы қазақстандық көпвекторлықты сыртқы саяси әрекеттердегі реалистік модель ретінде анықтап, ондағы екі негізгі компонентті бөліп көрсетті:

1. Мемлекеттік қауіпсіздік;
2. Экономикалық даму [43].

Жоғарыда аталған екі компонент ҚР көпвекторлы сыртқы саясаты аясында белсенді түрде ерекшеленеді. Қауіпсіздік жағдайында бұл Ресеймен (ҰҚШҰ желісі бойынша), Қытаймен (ШЫҰ желісі бойынша) және АҚШ пен Ұлыбританиямен НАТО стандарттары бойынша (2021 жылға дейін) тұрақты әскери жаттығулар өткізумен қатар жүреді.

Экономикалық вектор Қазақстанға, әсіресе мұнай-газ және энергетика секторына шетелдік инвестицияларды тарту болып табылады. Бұл екеуіне халықаралық ұйымдардағы елдің белсенділігі түріндегі саяси-дипломатиялық компонентті қосуға болады. Италияндық-Британдық саясаттанушы Л. Анкесчи кейінгі кезеңіндегі Қазақстанның сыртқы саясатының «көпвекторлығы» екенін атап көрсетеді. Назарбаева «Нео-Еуразиялық» атауын айтып кеткен болатын: Ресей негізгі рөл атқара бастаған елдің Еуразиялық экономикалық одаққа (ЕАЭО) интеграциясы тереңдей түскеннен кейін, сол кездегі Қазақстан Президентінің «Еуразиялық стратегиясы» бірлестіктің саяси құрамдас бөлігін нығайтпай, ЕАЭО-ның прагматикалық құрамдас бөлігі болды [44].

Мұндай әңгіме бүгінгі күнге дейін жалғасуда: 2021 жылғы 5 маусымда Қазақстан СІМ ресми түсініктеме шығарды, онда ол бірлестіктің «артық саясаттануына» қарсы шығып, оның таза экономикалық сипатын атап өтті [45]. Мұндай факт Қазақстанның еуразиялық интеграция желісі бойынша белгілі бір қашықтықты сақтауға деген ұмтылысын айғақтай алады.

2014 жылдан кейін Қазақстанның сыртқы саясатының «көпвекторлылығы» жетекші сыртқы саяси актерлермен (Ресей, АҚШ, Қытай, ЕО, Түркия) саяси-дипломатиялық өзара іс-қимылдан бастап Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының (ҰҚШҰ) және/немесе Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының (ШЫҰ) қолдауымен бірлескен әскери оқу-жаттығуларға қатысуға дейін әртүрлі нысандарда көрінді, сондай-ақ екіжақты әскери оқу-жаттығуларда (ҚРР-Ресей; ҚР-АҚШ). Қазақстан ЕАЭО мен ТМД – да (Ресеймен бірге) және ШЫҰ-да-Ресеймен және Қытаймен бірге тұрғанына қарамастан, ел батыс әлемімен де, Түркиямен де достық қарым-қатынасты сақтауға тырысады. Мысалы, Қазақстан Түркия басты рөл атқаратын Ислам ынтымақтастығы ұйымының белсенді қатысушыларының бірі болып табылады және 2021 жылға дейін НАТО

стандарттары бойынша АҚШ-пен бірлескен «дала бүркіті» әскери жаттығуларына қатысты [46].

Бұдан басқа, 2015 жылы (ЕАЭО құрылғаннан кейін) Қазақстан мен ЕО өзара кеңейтілген әріптестік және ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды [47].

Көпвекторлы сыртқы саясат шеңберінде халықаралық қатынастар жүйесін) дамытудың тұрақты жағдайларында (Ресейдің қолдауымен ЕАЭО және Ислам ынтымақтастығы ұйымы – Түркия) үйлесімді ұйымдарға мүше болуға болады. Сонымен қатар, ол өзінің көпвекторлы сыртқы саясатында ҚР сыртқы саяси басшылығы үнемі жүгінетін медиатор (делдал) мәртебесімен біріктірілуі мүмкін.

Мұндай делдалдықтың мысалы ретінде Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылғы желтоқсанда Ресей мен Украина билігіне ұсынысын келтіруге болады, сол кезде ел президенті ҚР-ны Ресей-Украина қатынастары мен Украинадағы азаматтық соғыстың нашарлауы жағдайында әлеуетті медиатор (делдал) ретінде ұсынған болатын [48]. Бұл ұсыныс дамымағанымен, Қазақстан Украинамен де, Ресей мен қазіргі уақытта өзара тиімді қарым-қатынасты сақтап келеді.

Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты үшін маңызды және Ресей-Қазақстан қатынастарына әсер ететін тағы бір бағыт – Қазақстан-Еуропа қатынастары. Қазақстан мен ЕО арасындағы ынтымақтастықтың жетекші салаларының бірі энергетика саласы болып табылады, бірінші кезекте-қазақстандық мұнайды бірлестікке мүше елдерге экспорттау. 2015 жылғы 21 желтоқсанда Астанада жасалған «Бір жағынан Еуропалық Одақ пен оның мүше елдері, екінші жағынан Қазақстан Республикасы арасындағы Кеңейтілген әріптестік пен ынтымақтастық туралы келісім» ҚР – ЕО өзара қарым-қатынастарының негізгі құжаты болып табылады. Оған сәйкес («саяси диалог» 4-бабы): «Тараптар халықаралық бейбітшілікке, тұрақтылық пен қауіпсіздікке, оның ішінде Еуразия құрлығында халықаралық құқық, көпжақты институттар мен ортақ құндылықтар шеңберіндегі тиімді ынтымақтастық негізінде жәрдемдесу мақсатында өзара мүдделі барлық салаларда тиімді саяси диалогты дамытады және нығайтады. Тараптар БҰҰ мен ЕҚЫҰ рөлін нығайту және тиісті халықаралық және өңірлік ұйымдардың тиімділігін арттыру мақсатында ынтымақтасады».

Саяси факторға энергетикалық қауіпсіздік факторы қосылады. ҚР ЕО-ға мүше елдерге мұнай мен газдың негізгі жеткізушісі болып табылмаса да, ел Үкіметі еуропалық инвесторлармен, әсіресе жаңартылатын энергия көздері желісі бойынша белсенді ынтымақтастықты дамытуда [49].

147.2-бап.F ҚР мен ЕО-ның кеңейтілген әріптестігі туралы келісімдер «электр энергиясын беру желілері екінші тараптың жеткізушілеріне немесе жаңартылатын ресурстардан алынатын электр энергиясына қатысты транспарентті және кемсітпейтін болып табылатынын» және «тараптар желілер мен нарыққа байланысты тиісті шаралардың электр энергиясының өндірілетін көлемінің қысқаруын (шектелуін) азайту үшін қабылдануын қамтамасыз ететінін» атап көрсетеді [49].

Қазақстанға көмек көрсетудің 2021-2027 жылдарға арналған индикативтік бағдарламасында ЕО тарапынан Қазақстанға бөлінетін 16 млн. еуро көлеміндегі қаржылық көмектің кейбір бөлігі жаңартылатын көздерді өндіруге бағытталатыны атап өтілді [49].

ЕАЭО дамуының тоқырауы ҚР энергетика секторына еуропалық инвестициялармен бірге Қазақстанның ЕО-дағы мұнай-газ өнімдерін баламалы жеткізушілердің бірі ретіндегі ұстанымын күшейте алатынын атап өту қажет. Ресейдің Украинадағы Ресейіне және ЕО-ға ресейлік мұнай-газ өнімдерін жеткізуге толықтай тыйым салуына байланысты мұндай сценарий салыстырмалы түрде шынайы.

Қазақстан басшылығының ұзақ мерзімді перспективада «біржақтылық саясатын» таңдау жасауы әбден мүмкін. Алайда, ол кезге қарай бәрі өзгеруі мүмкін, тіпті әлемдік тәртіп.

Алайда, бүгінгі күні бір нәрсені анық айтуға болады, еліміздің геосаяси мүддесі бар, қуатты мемлекетке айналғанға дейін біз әлемдік қоғамдастыққа бағдарлануымыз керек және еліміздің географиялық орналасуына байланысты, оның үнемі екі немесе одан да көп бәсекелес тараптардың арасында болуы Қазақстанға тән қасиет болып қала бермек. Шынында да, ірі державалар болып табылатын елдердің геосаяси мүдделерінің өсуімен шиеленіс пен қақтығыстардың шегі болмайды. Мұндай жағдайда Қазақстанның өзі геосаяси ойыншыға айналғанға дейін ғана бейімделуге тура келеді.

Уақыт өте келе әлемде жаңа державаның пайда болатынын жөніндегі түсініктер кеңейе түсуде. Бүгінгі күні Ресей, Қытай, Орта Азия және Батыс өркениеттері біріккен стратегиялық қиылыста, Қазақстан тұрақты және маңызды мемлекет ретінде орнықты [50].

Қазақстанның Ресеймен ғана емес, Қытаймен де құрлық шекарасы үлкен, біздің еліміз Орталық Азияның басқа елдерімен де шектеседі. Каспий бойынша Әзірбайжан мен Иранмен шекарамыз бар. Сондықтан, осы тұрғыдан алғанда, жаһандық дәліздердің даму перспективасына, тек көлік дәліздеріне ғана емес, сонымен қатар шығыс – батыс, солтүстік – оңтүстік желісі бойынша басқаларға да қарайтын болсақ, онда Қазақстан өте тиімді географиялық жағдайда.

Қазіргі уақытта Украина мен Ресей арасындағы соғыс түріндегі геосаяси өзгерістердің интеграциялық процестерге әсері өзекті болып отыр және бар әлемде түбегейлі талқылануда. Осы қақтығысқа жанама түрде қатысуша және Ресеймен әлемдегі ең ұзын құрлықтық шекарасы бар және де тығыз интеграциялық қатынас орнатқан ел есебінде келесі мәселелерді қарастыра отырып, атап өткен жөн.

Қазақстан мен Ресей тек көршілер ғана емес, сонымен қатар халықаралық қатынастардың белсенді қатысушылары, кейде тіпті интеграциялық бірлестіктер құрудың бастамашылары болып табылатынын атап өткен жөн. Осыған байланысты екі мемлекет те Еуразиялық кеңістіктің көптеген өңірлік бірлестіктеріне кіреді.

Жоғарыда сипатталған интеграциялық бірлестіктер тұрғысынан турбулентті жағдай кезінде қандай интеграциялық процестер жүретінін қарастыра отырайық.

Жоғарыда сипатталған интеграциялық бірлестіктер тұрғысынан турбулентті жағдай кезінде қандай интеграциялық процестер жүретінін қарастырыңыз.

ШЫҰ шеңберінде 2022 жылғы 15-16 қыркүйек аралығында Самарқандта саммит өткізілді, ондағы басты күн тәртібінде Самарқанд декларациясы және ұйымға жаңа қатысушылардың кіруі болды.

Сонымен қатар, энергетика саласындағы ынтымақтастықтың жаңа тетігін, сондай-ақ жаңа логистикалық жолдар мен көлік дәліздерін құру мәселесі талқыланды. Жалпы, саммит барысында жаңа геосаяси жағдайларда туындайтын өңірлік проблемаларды бірлесіп шешу мақсатында ынтымақтастықты біріктіру және қолдау қажеттігі бірнеше рет атап өтілді.

АӨСШК шеңберінде 2022 жылғы 12-13 қазанда Астана қаласында саммит өтті. Талқылаудың басты тақырыбы геосаяси өзгерістер жағдайындағы Азия елдерінің қауіпсіздігі мен өзара іс-қимылы мәселесі болды.

Саммит аясында өңірдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін IT-технологияларды пайдалану бойынша ынтымақтастық туралы шешім қабылданды. Сонымен қатар, АӨСШК құрамына жаңа мүше – Кувейт қабылданды.

Бұдан әрі, 2022 жылғы 14 қазанда Қазақстан астанасында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың басшылығымен ТМД Мемлекеттері басшылары кеңесінің отырысы өтті. Саммиттің негізгі мәселесі сауда-экономикалық, мәдени және басқа салалардағы интеграциялық байланыстарды одан әрі нығайту болды. Мемлекет басшылары жоғарыда аталған салаларда терең ынтымақтастыққа бағытталған 18 ресми құжатқа қол қойды.

Тағы бір маңызды оқиға – 2022 жылдың 23 қарашасында Арменияда өткен ҰҚШҰ саммиті. Мемлекет басшылары ҰҚШҰ-ға мүше мемлекеттер делегациясының қатысуымен шағын форматта, сондай-ақ кеңейтілген форматта келіссөздер жүргізді. Саммитте талқылаудың басты тақырыбы ҰҚШҰ аясындағы өзара іс-қимыл мәселесі болды. Бітімгершілік әскерлерін жарақтандыру және «Жалдамалы» жедел-алдын алу іс-шарасына өңірлік терроризмге қарсы операция мәртебесін беру мәселесі бойынша маңызды шешім қабылданды.

2022 жылғы 9 желтоқсанда Қырғызстанда өткен ЕАЭО саммиті интеграциялық бірлестіктер шеңберіндегі қорытынды іс-шара болып табылады.

Саммитте ЕАЭО шеңберінде мемлекеттердің интеграциясы мәселесі талқыланды, сондай-ақ Біріккен Араб Әмірліктерімен еркін сауда туралы келісім жасасу туралы келіссөздерді бастау туралы шешім қабылданды.

Сонымен қатар, ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Үндістан, Египет, Индонезия және Израильмен еркін сауда аймақтары туралы келісімге қол қою процесін жеделдету қажеттігі туралы пікір білдірді.

ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің экономикаларын одан әрі интеграциялау туралы, ұйымдардың халықаралық қызметінің бағытын айқындау туралы, ЕАЭО қызметін ішкі ұйымдастыруға байланысты мәселелер бойынша (ішкі аудит, кадр мәселелері) 15 құжатқа қол қойылды.

Осылайша, геосаяси жағдай интеграция процесін тежемейді, еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестер жалғасуда, бұған 2022 жыл бойы интеграциялық бірлестіктердің белсенді қызметі дәлел бола алады деген қорытынды жасауға болады.

Экономикалық дамудағы жетістіктер, сөзсіз, тиімді сыртқы саясатты жүргізуге үлкен көмек болады. Тәуелсіздік жылдарында қол жеткізілген нәтижелерді көбейту үшін қосымша мүмкіндіктер пайда болады.

Әлем Қазақстан тұлғасында жаһандық қауіпсіздікті нығайтуға қажетті күш ретінде тұрақтылықты сақтауға мүдделі, негізгі халықаралық проблемаларға қатысты өз шешімдерінде жауапты жетілген мемлекетті көрді.

Өзінің ұзақ мерзімді мүдделерін қамтамасыз ету үшін Қазақстан саяси маневр үшін кең өрісті сақтауға мүдделі. Сондықтан қазақстандық дипломатияның айрықша ерекшеліктері ұлттық-мемлекеттік мүдделерді қорғаудағы қаттылық, қойылған мақсатқа қол жеткізудегі икемділік пен маневрлікпен ұштастыра отырып, сондай-ақ көпвекторлылық пен теңгерімділік болды. Көп векторлық дегеніміз-бұл бағыттардың бүкіл желдеткіші бойынша дипломатиялық күш-жігердің бір реттік қолданылуы емес, бұл олардың әрқайсысында айтарлықтай нәтижеге қол жеткізбестен күштердің шашырауына әкелуі мүмкін. Көпвекторлық сыртқы саяси бағыттың белгілі бір серіктестің мінез-құлқына, белгілі бір аймақтағы жағдайдың дамуын болжау мүмкін зависимостистігіне қатаң тәуелділігінің жоқтығын білдіреді. Тәжірибелік тұрғыдан алғанда, көпвекторлық біздің тікелей көршілеріміз болып табылатын елдермен, ТМД мемлекеттерімен, сондай-ақ Батыс, Азия және Таяу Шығыстың жетекші елдерімен өзара тиімді ынтымақтастықты білдіреді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осы жылдар ішінде Қазақстан басты міндеттерді шешті: тәуелсіз мемлекет құру, құрылымдық экономикалық реформа жүргізу, халықаралық қатынастар мен халықаралық еңбек бөлінісі жүйесіне кіру. Екі ірі держава арасындағы кең аумақта орналасу Қазақстанға өзінің ұзақ мерзімді мүдделерін қамтамасыз етуде табандылық, ептілік пен икемділіктің жоғары дәрежесін ұштастыра отырып, белсенді саясатты жүзеге асыруға қосымша мүмкіндіктер береді. Белсенді ұстаным мен үйлесімді және өзара тиімді байланыстарға назар аудару Қазақстанды ТМД-да және басқа елдермен және халықаралық ұйымдармен әртүрлі қатынастар шеңберінде тұрақты және болжамды серіктес етті. Бұл стратегия Қазақстанға Ресеймен, ҚХР-мен, АҚШ-пен, Орталық Азия және ЕО елдерімен, Азия мен Еуропаның басқа мемлекеттерімен белсенді өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді.

Алайда, Украина дағдарысының жаңа кезеңін және Ресей мен Батыс әлемінің арасындағы қатынастардың күрт нашарлауын ескере отырып, зерттеушілер көпжақты немесе көпвекторлы деп атайтын мұндай сыртқы саясат еліміз үшін үлкен сынақ болып табылады.

Халықаралық саяси аренада болып жатқан процестерді, сондай-ақ Қазақстанның қолданыстағы сыртқы саясатын егжей-тегжейлі зерделей отырып, мынадай тұжырымдар мен ұсыныстарға беруге болады:

1. Бүгінгі таңда Ресей мен Батыс арасындағы мүдделер қақтығысының даму сценарийі басқа мағынаға ие болды. Текетірес кеңейіп, аренада Қытай мен Еуропалық одақ сияқты жаңа геосаяси ойыншылар пайда болады.

Әлемнің көпполярлыға айналуы әлемдік геосаяси аренада Үндістан, Бразилия, Индонезия, Жапония және Түркия сияқты елдердің пайда болуына әкеледі. Бұл өз кезегінде алдағы уақытта, шиеленістердің артуын, санкциялық текетірестердің ұлғайуын меңзейді.

2. Қазақстан географиялық жағдайы бойынша Қытайдың, Ресейдің, ЕО-ның, АҚШ-тың, сондай-ақ «ислам әлемі» мемлекеттерінің стратегиялық мүдделерінің қақтығыс аймағы болып табылады және әр түрлі қысым құралдарын пайдалана отырып, Қазақстанды өз жағына тартуды қалайтын ойыншылар әрқашан болатыны сөзсіз. Батыс пен Ресей арасындағы қалыптасқан дипломатиялық дағдарыс жағдайында Қазақстанға ұстамды сыртқы саясат жүргізу міндеті тұр.

3. Геосаяси жағдайдың ушығуы ел экономикасына теріс ықпалын тигізіп отыр. Осы жұмыстың бірінші тарауында жасалған талдаулар қақтығыстың ұзаққа жалғасатынын көрсетті, осы тұрғыда әлем елдері тарапынан Қазақстанға зияны тиуі мүмкін кез-келген экономикалық және саяси шешімдердің теріс әсерін жеңілдету бойынша жылдам әрі тиімді шешімдер жасауға дайын болуын қамтамасыз ету қажет деп санаймын. Өзгермелі әлемде бір нәрсені болжау өте қиын, мүмкін мүлдем болмас дүние. Себебі кез келген басшының немесе мемлекеттің бір шешімі жағдайды толыққанды өзгертіп жіберуі мүмкін. Қайсыбіріне дайындала бересің. Сол себепті алғашымен еліміздің экономикасын

аяққа тұрғызып, сыртқы факторлерге тәуелділігін азайту керек. Сол кезде қайсібірінің ауызына қарап отырмаймыз. Не болса да елдің геосаяси ауқаттылығының ең басты күші ол – мықты экономика. Сол себепті басты бағдар – экономика болып қала беру керек.

4. Қазақстанның Ресейдің Украинадағы арнайы әскери операциясына қатынасы мемлекетіміздің сыртқы саяси стратегиясының маңызды маркерлерінің бірі болып табылады. Бұл қақтығыстағы ҚР бейтараптығы Ресей-Қазақстан ынтымақтастығын нығайтуға ықпал етпеуі мүмкін, алайда Ресейді ашық қолдау Батыс қоғамдастығы алдында Қазақстанның беделін түсіруі мүмкін. «Бейтараптықты қолдау» қазіргі уақытта өте күрделі және даулы жағдайда дипломатиялық және икемді нұсқа болып табылады.

5. Көпвекторлы сыртқы саясат шеңберінде халықаралық қатынастар жүйесін дамытудың мүшесі ретінде, үйлесімді ұйымдарға мүше болуға болады. Өзінің көпвекторлы сыртқы саясаты арқасында Қазақстан кәсіптеген мәселелерде «медиатор» болып, халықаралық даудамайларға қатысқаны белгілі және елімізде біршама тәжірибе жинадық.

Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылғы желтоқсанда Ресей-Украина қатынастары мен Украинадағы азаматтық соғыстың нашарлауы жағдайында Қазақстан өзін медиатор (делдал) ретінде ұсынған болатын. Бұл ұсыныс дамымағанымен, Қазақстан Украинамен де, Ресей мен қазіргі уақытта өзара тиімді қарым-қатынасты сақтап келеді. Қазіргі уақытты басшымыздың дипломатиялық дағдыларын пайдалана отырып осы екі елдің арасындағы даудамайды шешуге ат салысуға болады деп ойлаймын. Осындай бастамалар, мәселені түбегейлі шешпегенімен, оны шешу жолындағы біршама ілгерілетін жұмыс болатыны сөзсіз.

Қазақстан байланыстарды қалпына келтіру және Ресей – Батыс диалогын қайта бастау үшін «мүмкіндіктер терезесі» немесе «ашық есік» бола алады деп сенемін.

6. Қазақстаннан еуропалық нарықтарға мұнай экспортының кепілдендірілген тәуелсіз, сенімді және қауіпсіз бағыты жоқ. Теңіз-Новороссийск, Атырау-Самара, Атасу-Алашанькоу құбырларының мүмкіндіктері және Каспий құбыр консорциумының (КҚК) бағыты өсіп келе жатқан экспорттық әлеуетті қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз. Осыған байланысты Әзірбайжанмен жаңа құбыр салу бойынша келіссөздерді қайта бастау қажет.

7. Жұмыстың екінші таурауының бірінші бөліміндегі талдау көрсеткендей ел экономикасы қазіргі уақытта Ресейге де және Батыс елдеріне тәуелді болып отыр. Олармен дипломатиялық, саяси және сауда-саттық қарым қатынастарының үзілуі келесі зардаптарға алып келуі мүмкін.

Ресеймен қарым-қатынастың үзілуі:

1) Экспорттың \$8,8 млрд соммаға төмендеуі және \$17,4 млрд көлемінде импорттық тауарларының жоғалуына;

2) Қытайдан келетін импорттың **\$28,3 млрд** өсуіне (импорттағы үлесі - 57%), тиісінше Қытайға экономикалық тәуелділіктің артуына;

3) Қазақстан өз мұнайының 80%-на дейін экспорттайтын Каспий құбыр консорциумының (КҚК) жабылуына, бұл шамамен **\$24 млрд** ел бюджетіне түспейтін қаржы;

4) Ресейлік активтер мен салынған инвестициялардың шығарылуына, бұл шамамен - **\$19 млрд** қаражат;

5) **23 179** кәсіпорынның жабылуына. Бұл сәйкесінше жұмыс орындарының жоғалуы және жұмыссыздар санының артуына алып келеді;

6) Ресей Федерациясымен өзара іс-қимылдың қысқаруы Қазақстанда 2-3 саланың толық тоқтауына алып келеді. Солардың бірі машина жасау саласы, бұл өндіріс көлемі шамамен **\$1,6 млрд** құрайды.

7) Паспорттық бақылауды күшейту екі ортада бизнес жасап жүрген, сол шекаралас аумақтарда тұратын халықтың өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне;

8) **80 мыңға** жуық қазақстандық студент Ресейдің жоғары оқу орындарында оқиды, көбісі Ресей гранттары бойынша шетелдіктер ретінде оқиды. Қарым қатынас үзілген жағдайда жастар осы арна арқылы білім алу мүмкіндігін жоғалуына;

9) Этникалық орыстар ел халқының шамамен **20% құрайды**, сондай-ақ Қазақстан халқының көпшілігі «ресейлік ақпараттық кеңістікте» тұрады және бұл өз кезегінде олар арасындағы наразылық көңіл-күйдің артуына;

10) Ресеймен қарым-қатынас үзілген кезде оның орнын АҚШ алған жағдайда АҚШ-тың Қазақстандағы үстемдігі Ресеймен және Қытаймен қарым-қатынастардың елеулі шиеленісуіне алып келуі мүмкін.

Батыс елдерімен қарым-қатынастың үзілуі:

1. Қазақстанға қатысты енгізілетін санкцияларға;

2. Ұлттық қордың \$22 млрд сомасында активтерінің қамалуына;

3. Еуропалық нарыққа жеткізілетін мұнайдың тоқтатылуына, бұл шамамен \$30 млрд;

4. Ел экономикасына салынған активтер мен инвестициялардың қайта шығарылуына, бұл шамамен алған - \$73,2 млрд. (ЕО – \$11,2 млрд., АҚШ – \$62 млрд.) құрайды;

5. 3 800 жуық кәсіпорынның жабылуына.

6. ЕО және АҚШ университеттерінде оқу мүмкіндігін жоғалуына алып келуі мүмкін.

Қазақстан үшін басты міндет ел экономикасын Ресейге қатысты санкциялардың салдарларынан қорғау болып табылады. Қазақстан үкіметі ішкі валюта нарығындағы хаосты болдырмау үшін өзінің валюталық резервтерін пайдалануға мәжбүр болды, өйткені рубль басып кіргеннен кейін көп ұзамай күрт құнсызданған болатын. Бұл стратегия ұзақ мерзімді сипатқа ие емес және ел Үкіметі үшін ұлттық экономиканы әртараптандыру, базалық салаларға сапалы инвестициялар тарту өте маңызды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

1. Ewans M. 2004. The Great Game: On the Practicability of an Invasion of British India. London: Routledge. 552 p. (reprint of the original 1829)
2. Ingram E. 1984. In Defense of British India: Great Britain in the Middle East 1775-1842. London: Frank Cass & Co. 254 p.
3. Wipperman W. 1981. Der deutsche Drang nach Osten. Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagwortes. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 153 p.
4. Данилевский Н.Я. 1869. Гниет ли Запад? Россия и Европа. Гл. VII. URL: <http://vehi.net/danilevsky/rossiya/07.html>. Жарық көрген күні 13.12.2019 ж.
5. Райнхардт Р.О. 2017. США и Россия: 210 лет дипломатических отношений и международной коммуникации. Научные исследования и разработки. Современная коммуникативистика. 6(3). С. 8-14. URL: <https://vestnikspbmvdr.ru/storage/view/2867>. Жарық көрген күні 13.12.2019 ж.
6. Астахов Е.М., Райнхардт Р.О. 2015. Государственная поддержка национального бизнеса на внешних рынках. Москва: МГИМО-Университет. 268 бет.
7. Zonova T., Reinhardt R. 2014. Main vectors of Russia's foreign policy (1991-2014). Rivista di studi politici internazionali. 87(4). 501-516 беттер.
8. Raynkhart R.O. 2016. Finansirovanie nauchnogo soobshchestva v vedushchih ekonomikah mira: sravnitel'nyj analiz [The Financing of the Scientific Community in the World's Leading Economies: a Comparative Analysis]. Insurance Business. № 11. 3-14 беттер.
9. Бжезинский, Зб. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Зб. Бжезинский. - М.: Международные отношения, 2010. 3 - 66 беттер.
10. Журнал «Россия в глобальной политике». В. Кашин. Первый год большой войны. Предварительные итоги новой реальности URL: <https://globalaffairs.ru/articles/pervyj-god-bolshoj-vojny/>. Жарық көрген күні: 01.05.2023 ж.
11. В Совбезе Украины заявили, что страна готовилась к военному конфликту с РФ с 2019 года. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15572271>. Жарық көрген күні: 26.08.2022 ж.
12. Россияне верят в победу в спецоперации. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2022/08/10/935467-rossiyane-veryat-spetsoperatsii>. Жарық көрген күні: 11.08.2022 ж.
13. Gerard Toal, Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus, 2016.
14. Z. Brzezinski, The Premature Partnership, 1994, URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-03-01/premature-partnership?fa_anthology=1120212. Жарық көрген күні: 01.03.1994 ж.
15. Задача антироссийского шабаша задушить Россию, а следом Китай – Булат Султанов. URL: <https://turanpress.kz/politika-i-vlast/982-zadacha>

antirossiiskogo-shabasha-zadushit-rossiyu-a-sledom-kitai-bulat-sultanov.html

Жарық көрген күні: 13.04.2022 ж.

16. Соколов А. Бюджет Украины в 2023 году на 58% профинансируют из-за рубежа // Ведомости. 09.10.2022. URL: <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2022/10/10/944611-byudzh-et-ukraini-v-2023-g>. Жарық көрген күні: 01.04.2023 ж.

17. В Москве открыли Большую кольцевую линию метро. URL: <https://realty.interfax.ru/ru/projects/infrastructure/143229/>. Жарық көрген күні: 01.03.2023 ж.

18. «Мы не потерпим существования на своих рубежах откровенно антироссийского государства». Замглавы МИД Галузин — об условиях мира на Украине и отношениях с Грузией. URL: <https://rtvi.com/stories/zamministra-galuzin-ob-usloviyah-mira-na-ukraine-otnosheniyah-s-moldovoj-i-dialoge-s-gruziej/>. Жарық көрген күні: 29.03.2023 ж.

19. Токаев сформулировал позицию Казахстана по ситуации на Украине. URL: <https://eurasia.exper t/tokaev-rask r yl-pozitsiyukazakhstan-po-situatsii-na-ukraine>. Жарық көрген күні: 14.04.2022 ж.

20. Тимур Сулейменов в ЕС: Мы сделаем все возможное, чтобы контролировать санкционные товары. URL: <https://kaztag.kz/ru/news/timur-suleymenov-v-es-my-sdelaemvse-vozmoz h noe - chtoby-kont roli rovatsanktsionnye-tovary>. Жарық көрген күні: 20.04.2022 ж.

21. Позиция Казахстана в отношении России и Украины основана на национальных интересах – МИД URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/114425/pozitsiya-kazakhstan-v-otnoshenii-rossii-i-ukrainy-osnovana-na-natsional-nykh-interesakh-mid.html>. Жарық көрген күні: 03.04.2023 ж.

22. Cohen A. The U.S. Can Win Over Russia's Neighbors. URL: <https://www.wsj.com/articles/the-u-s-can-win-over-russias-neighbors-ukraine-putin-conquest-invasion-oil-central-asia-caucasus-11649367489>. Жарық көрген күні: 3.05.2022 ж.

23. Постникова. Е. Удастся ли турне Блинкена ослабить связи Центральной Азии с Россией Перед встречей «Двадцатки» госсекретарь США впервые отправился с визитом в Казахстан и Узбекистан. URL: <https://www.rbc.ru/politics/28/02/2023/63fe181e9a794704f86a70db>. Жарық көрген күні: 28.02.2023 ж.

24. Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о добрососедстве и союзничестве в XXI веке» URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/laws/glavoi-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-o-ratifikacii-dogovora-mezhdu-rossiiskoi-federaciei-i-respublikoi-kazahstan-o-dobroso. Жарық көрген күні: 07.11.2014 ж.

25. В МО РК прояснили вопрос по отправке миротворцев в Донбасс в рамках ОДКБ. URL: <https://kz.kursiv.media/2022-05-03/v-mo-rk-proyasnili-vopros->

[po-otpravke-mirotvorcev-v-donbass-v-ramkah-odkb/](#). Жарық көрген күні: 03.05.2022 ж.

26. Ситуация вокруг Украины: как отреагировал Казахстан и другие страны. URL:<https://ru.sputnik.kz/20220224/situatsiyavokrug-ukrainy-kak-otreagirolval-kazahstani-drugie-strany-23064956.html>. Жарық көрген күні: 13.04.2022 ж.

27. Курганбаева Г.А. Экономика Казахстана в XXI веке. Алматы, 2009 г., 7 – 17 беттер.

28. Jo Adetunji «Ukraine conflict: Kazakhstan’s difficult balancing act between need for Russian support and popular opposition to the war» // интернет-ресурс The Conversation – URL: <https://theconversation.com/ukraine-conflict-kazahstansdifficult-balancing-act-between-need-for-russian-support-and-popular-opposition-tothe-war-180210/>. Жарық көрген күні 23.04.2022 ж.

29. А.Аскар «Kazakh-Russian Relations in the Context of the War in Ukraine» // интернет-ресурс The Diplomat – URL: <https://thediplomat.com/2022/03/Kazakhrussian-relations-in-the-context-of-the-war-in-ukraine>. Жарық көрген күні: 23.04.2022 ж.

30. Казахстанско-Российские Отношения В Торгово-Экономической Сфере. URL: https://kazembassy.ru/rus/sotrudnichestvo/dvustoronnee_sotrudnichestvo/ekonom_sotrudnichestvo/. Жарық көрген күні:23.04.2022 ж.

31. Казахстан - Европейский Союз. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-brussels/activities/1677?lang=ru>. Жарық көрген күні: 20.03.2020 ж.

32. Почти половина иностранных инвестиций в РК приходится на ЕС и Великобританию. URL: <https://kapital.kz/economic/105695/pochti-polovina-inostrannykh-investitsiy-v-rk-prikhodit-sya-na-yes-i-velikobritaniyu.html>. Жарық көрген күні: 24.05.2022 ж.

33. Сотрудничество Республики Казахстан с Соединенными Штатами Америки. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/531?lang=ru>. Жарық көрген күні: 08.10.2019 ж.

34. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана: Новый Казахстан: путь обновления и модернизации (2022) // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>. Жарық көрген күні: 16.03.2022 ж.

35. Указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года № 280 «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы» (2020) // https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody. Жарық көрген күні: 09.03.2020 ж.

36. Қазақстан Республикасы қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінде (2022). 80 – 98 беттер.
37. Газета Казахстанская правда. П. Федорова. Сто секунд до катастрофы // <https://kazpravda.kz/n/sto-sekund-do-katastrofy/>. Жарық көрген күні: 16.07.2022 ж.
38. Тарас Купчиков. Страны СНГ сейчас стоят перед новыми вызовами // <https://www.m.eprussia.ru/epr/437-438/2522817.htm>. Жарық көрген күні: 09-10.05.2022 ж.
39. Газета.ru (2022). ЕАЭС. // <https://www.gazeta.ru/tags/organization/eaes.shtml?updated>.
40. Додонов В. Ю. Внешняя торговля Казахстана с партнерами ЕАЭС: предварительные итоги // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. (2021).
41. Токаев К.К. Дипломатия Республики Казахстан. (2001). 31 бет.
42. Европейский банк развития. Международный транспортный коридор «Север — Юг»: инвестиционные решения и мягкая инфраструктура (2022). 5 бет.
43. Hanks R. R. «Multi-vector politics» and Kazakhstan’s emerging role as a geo-strategic player in Central Asia... 260 бет.
44. Anceschi L. Analysing Kazakhstan’s Foreign Policy. Regime Neo-Eurasianism in the Nazarbayev’s Era... 133 бет.
45. Комментарий Министерства иностранных дел Республики Казахстан от 5 июня 2021 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт МИД Казахстана. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/212687?lang=ru>. Жарық көрген күні: 08.06.2022 ж.
46. Хроленко А. «Степной орёл»: чем Казахстану выгодно участие в учениях США [Электронный ресурс] // Sputnik Узбекистан. 31 января 2021. URL: <https://uz.sputniknews.ru/20210131/Stepnoy-orel-zachem-Kazakhstan-planiruet-uchastvovat-v-ucheniakh-alyansa-SShA-15906521.html>. Жарық көрген күні: 27.05.2022 ж.
47. Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве между Европейским Союзом и его странами-членами, с одной стороны, и Республикой Казахстан, с другой стороны (Астана, 21 декабря 2015 г.) [Электронный ресурс] // Онлайн-база документов «Юрист». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37496546&pos=2;-06#pos=2;-106. Жарық көрген күні 28.05.2022 ж.
48. Панфилова В. Назарбаев может стать посредником между Западом и Востоком [Электронный ресурс] // Независимая газета. 12 марта 2014. URL: https://www.ng.ru/cis/2014-03-12/6_nazarbaev.html. Жарық көрген күні: 27.05.2022 ж.
49. Котик А. В. Место Казахстана в европейской системе энергетической безопасности [Электронный ресурс] // Международный

молодежный конкурс эссе «Система европейской безопасности: новые реалии в меняющемся мире». 12 мая 2022. URL: <https://ihc-vog.ru/publications/work-gr-com/iye-contest-2022/essay-contest-kotik-022/>. Жарық көрген күні: 10.06.2022 ж.

50. Айткен Д. Казахстан. Сюрпризы и стереотипы (2011). 11 бет.